

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

**AZERBAYCAN TÜRKÇESİNDE ALGI FİİLLERİNİN
METAFORLAŞMA YOLUYLA ÇOKANLAMLILAŞMASI**

Shahla HATAMOVA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

AZERBAYCAN TÜRKCESİNDE ALGI FİİLLERİNİN METAFORLAŞMA
YOLUYLA ÇOKANLAMLIĞI

Shahla HATAMOVA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Shahla HATAMOVA tarafından hazırlanan ‘‘Azerbaycan Türkçesinde Algı Fiillerinin Metaforlaşma Yoluyla okanlamlılaşması’’ başlıklı bu çalışma, 02.12.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Melike ZM

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Prof. Dr. Sema ASLAN DEMİR

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Danışman)

Prof. Dr. Mevlt ERDEM

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (ye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen ğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŐEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihinden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihinden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

...../...../.....

[İmza]

Shahla HATAMOVA

¹“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

- (1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*
- (2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*
- (3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

** Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Sema ASLAN DEMİR** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

[İmza]

Shahla HATAMOVA

TEŞEKKÜR

Akademik kariyer hedeflerim açısından benim için oldukça önem arz eden yüksek lisans eğitimim boyunca ve tez dönemimde değerli bilgilerini benimle paylaŐan, bana ve eğitim hayatıma büyük katkıları olan saygıdeğer danıŐman hocam; Prof. Dr. Sema ASLAN DEMİR'e teşekkür ederim.

Ayrıca tez döneminde beni destekleyen, bir an olsun yardımlarını esirgemeyen canım ailem ve çalışma sürecinde tüm zorlukları benimle birlikte göğüsleyen değerli arkadaŐım Günay Mammadova'ya sonsuz teŐekkürlerimi sunarım.

ÖZET

HATAMOVA Shahla. Azerbaycan Türkçesinde Algı Fiillerinin Metaforlaşma Yoluyla Çokanlamlılılaşması, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023.

Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesindeki algı fiillerinin çokanlamlılığı bilişsel bir bakış açısıyla incelenecektir. Bu bağlamda Azerbaycan Türkçesindeki görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma olmak üzere beş temel duyuyu temsil eden söz varlığı ele alınacak ve bu fiillerin hangi anlam genişlemelerine sahip olduğu betimlenecektir. Çalışmada bilişsel dilbilimin ilkelerine değinilecek ve bilişsel anlambilim kavramları hakkında bilgi verilecektir. Çokanlamlılık olgusu üzerinde durulacaktır. Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesinde algı fiillerinin ifade ettiği çokanlamlılık tespit edilecek ve Azerbaycan Türkçesinde algı fiillerinin sergilediği anlam genişlemeleri kavramsal metafor teorisi yoluyla açıklanmaya çalışılacaktır. Araştırmanın sonunda genel bir değerlendirme yapılarak elde edilen sonuçlar dikkate sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Algı, Algı Fiilleri, Metaforlaşma, Çokanlamlılık

ABSTRACT

HATAMOVA, Shahla. Polysemy of Perception Verbs Through Metaphor in Azerbaijani Turkish, Master Thesis, Ankara, 2023

In this study, the polysemy of perception verbs in the Azerbaijani language will be examined from a cognitive perspective. In this context, dictionary verbs and their meaning extensions, representing the five basic senses in the Azerbaijani language, namely vision, hearing, touch, smell and taste, will be discussed. In addition, the principles of cognitive linguistics as well as the information regarding cognitive semantics concepts will be given. Moreover, the concept of polysemy will be emphasized. The semantic expansions of perceptual verbs in the Azerbaijani language based on the conceptual metaphor theory will be evaluated. A general evaluation of this research will be made at the end of this study.

Keywords: Azerbaijani Language, Perception, Perception Verbs, Metaphor, Polysemy.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: TEZ HAKKINDA GENEL BİLGİ VE KURAMSAL ÇERÇEVE	1
1.1. TEZİN KONUSU	1
1.2. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
1.3. TEZİN YÖNTEMİ.....	1
1.4. TEZİN PLANI	2
1.5. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI.....	2
1.6. VERİLER.....	2
1.7. TEMEL KAVRAMLAR.....	3
1.7.1. Bilişsel Dilbilim.....	3
1.7.2. Bilişsel Anlambilim.....	3

2. BÖLÜM : METAFORLAR.....	5
3. BÖLÜM: ÇOKANLAMLILIK.....	12
4. BÖLÜM: ALGI FİİLLERİNDE ÇOKANLAMLILIK.....	15
4.1. ALGI VE ALGILAMA	15
4.2. ALGI FİİLLERİ VE ANLAM ALANLARI	17
4.2.1. Görme Duyusu ve Görme Duyusuyla İlgili Algı Fiilleri.....	21
4.2.2. Duyma Duyusu ve Duyma Duyusuyla İlgili Algı Fiilleri.....	23
4.2.3. Dokunma Duyusu ve Dokunma Duyusuyla İlgili Algı Fiilleri.....	24
4.2.4. Tat Duyusu ve Tat Duyusuyla İlgili Algı Fiilleri.....	26
4.2.5. Koku Alma Duyusu ve Koku Alma Duyusuyla İlgili Algı Fiilleri.....	28
4.3. AZERBAJCAN TÜRKÇESİNDE ALGI FİİLLERİNDE ÇOKANLAMLILIK.....	29
4.3.1. Görme Fiillerinde Çokanlamlılık: Bak-, Gör-.....	29
4.3.1.1. Bakmak Fiilinde Çokanlamlılık.....	30
4.3.1.2. Görmek Fiilinde Çokanlamlılık.....	38
4.3.2. İşitme Fiillerinde Çokanlamlılık: İşit-.....	47
4.3.2.1. İşitmek Fiilinde Çokanlamlılık.....	48
4.3.3. Dokunma Fiillerinde Çokanlamlılık: Dokun-, Değ-.....	49
4.3.3.1. Dokunmak Fiilinde Çokanlamlılık.....	50
4.3.3.2. Değmek Fiilinde Çokanlamlılık.....	54

4.3.4. Koklama Fiillerinde Çokanlamlılık: Kokla-, İyle-.....	58
4.3.4.1. Koklamak, İylemek Fiillerinde Çokanlamlılık.....	59
4.3.5. Tat Fiillerinde Çokanlamlılık: Tat-.....	59
4.3.5.1. Tatmak Fiilinde Çokanlamlılık.....	60
SONUÇ	63
KAYNAKÇA.....	68
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU.....	73
EK 2. ETİK KURUL / KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	75

KISALTMALAR DİZİNİ

1. **A.:** Ana
2. **A.G.:** Ağlar-Güləyən
3. **A.O.Z.O.:** Ah, O Zalım Ovçular
4. **B.G.T.:** Bir Görüşün Tarihçesi
5. **B.O.:** Bostan Oğrusu
6. **C.Y.:** Can Yanğısı
7. **C.Q.:** Cəhalət Qurbanı
8. **D.:** Dələduz
9. **D.B.:** Dibdat Bəy
10. **Do:** Dolça
11. **E.v.İ.:** Eşq və İntiqam
12. **E.T.B.Ş.** Ev Tərbiyəsinin Bir Şəkli
13. **Ə.:** Əşrəf
14. **H.Q.:** Hacı Qara
15. **H.T.:** Hökmdarın Taleyi
16. **G.T.S.** Güncel Türkçe Sözlük
17. **İ.D.İ.D.:** İki Dost, İki Düşmən
18. **İ.H.:** İki Hökmdar
19. **İ.M.:** İki Müəllim
20. **X.K.:** Xudafərin Körpüsü
21. **K.:** Kirpi
22. **K.D.Q.:** Kitabı-Dədə Qorqud
23. **K.:** Komsomol
24. **K.D.:** Köhnə Dudman
25. **Kö.:** Körpüsəlanlar
26. **Q.U.:** Qatil Uşaq
27. **Q.v.Q.:** Qılınc və Qələm
28. **Qiy.:** Qiymət
29. **Q.:** Qoca
30. **Qon.:** Qonaqlıq
31. **L.Y.:** Laçın Yuvası

32. **M.:** Maral
33. **M.v.M.:** Mahmud və Məryəm
34. **Me.:** Mehman
35. **M.Q.K.:** Mister Qreyin Köpəyi
36. **M.N.B.:** Molla Nəsrəddin Bakıda
37. **Müq.:** Müqəddimə
38. **M.F.:** Müsibəti Fəxrəddin
39. **N.İ.B.M.:** Nə istəyir Bu Millət?
40. **N.:** Nurəddin
41. **O.O.B.O.:** O Olmasın, Bu Olsun
42. **P.Q.:** Poçt Qutusu
43. **S.Ç.** Solğun Çiçəklər
44. **S.Ö.:** Sənətkar Ömrü
45. **S.ü.:** Sabir üçün
46. **S.X.:** Sona Xala
47. **Ş.:** Şikayətnamə
48. **Ta:** Tamahkar
49. **T.:** Taun
50. **T.İ.:** Təzadlar İçində
51. **T.T.S.:** Təzə Tüfəngin Siftəsi
52. **T.D.Q.** Toyuğun Diri Qalması
53. **T.S.** Türkçe Sözlük
54. **Y.:** Yox
55. **Y.İ.H.:** Yeni il Hədiyyəsi
56. **V.Ş.M.:** Vay Şələküm Məəlləküm

GİRİŞ

1. BÖLÜM

TEZ HAKKINDA GENEL BİLGİ VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. TEZİN KONUSU

Görme, duyma, koklama, dokunma, tatma bildiren algı fiilleri, duyu organı ile gerçekleştirdiğimiz fiziksel algıları ifade eder. Algı fiilleri, bazen bir fiziksel algı alanından diğer fiziksel algı alanına bazen de fiziksel algı alanından duyuşsal veya sosyal alanlara geçiş yaparak farklı alanlara ilişkin yeni anlamsal boyutlar kazanabilmektedir. Algı fiillerinin bu tür anlam genişlemeleri, çok anlamlılık olgusunu yaratır. Algı fiillerinin anlam genişlemelerinin nedenlerinden biri olarak bilişsel bir mekanizma olan metaforlaşma kabul edilmektedir. Algı fiillerinin çokanlamlılılaşması, bilişsel bir süreç olsa da bedensel, kültürel ve sosyal deneyimlere dayanmaktadır. Bu çalışmada, Azerbaycan Türkçesinde yer alan algı fiillerinin metaforik bir süreçle kazandıkları anlam genişlemelerine dair bir çalışma gerçekleştirilecektir.

1.2. TEZİN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı, öncelikle algı fiillerinin anlam genişmeleri ve çokanlamlılılaşma süreçleri ile ilgili kuramsal bir bilgi vermek ve Azerbaycan Türkçesinde algı fiillerinin çokanlamlılığını betimlemektir. Aynı zamanda çok anlamlılığın oluşmasında metafor mekanizmasının rolünü açıklamaktır. Bir diğer önemli amaç ise bu algı fiillerinin çokanlamlılığının sistemli bir şekilde bilişsel bir yaklaşımla ele alarak anlambilim çalışmalarına katkı sağlamaktır.

1.3. TEZİN YÖNTEMİ

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemi ve nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama yöntemi kullanılacaktır. Azerbaycan Türkçesinde algı fiillerini ve bu fiillere ilişkin anlam genişlemelerini belirlemek amacıyla ilk olarak dört ciltte toplanmış

Azerbaycan Dilinin İzahlı Sözlüğü'ne başvurulacaktır. Çalışmanın verileri olarak kullanılan Azerbaycan Türkçesi örnekleri roman, hikaye, masal vb. edebi eserlerden ve filmlerden alınan cümlelere dayanacaktır.

1.4. TEZİN PLANI

Bu tez çalışması dört ana bölümden oluşturulmuştur. Tezin ilk bölümünde konu ile ilgili temel bilgilere ve kuramsal çerçeveye yer verilmiş, tezin amacı ve önemi anlatılmıştır. Tezin ikinci bölümü anlambilimde önemli mekanizmalardan biri olan metaforlar üzerine kurulmuştur. Bu bölümde kavramsal metafor teorisi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde çokanlamlılık olgusu ele alınmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde algı fiillerinde çokanlamlılık, *Azerbaycan Dili İzahlı Sözlüğü*'nde yer alan algı fiilleri ve onların anlam genişlemeleri Azerbaycan Türkçesinde olan eserlerden alınan örnekler bağlamında incelenmiştir. Son olarak çalışmanın sonuç kısmında incelenen konular değerlendirilmiş, varılan noktalara değinilmiştir.

1.5. ÇALIŞMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Çalışmanın kapsamını, Azerbaycan Cumhuriyetinin resmi dili olan ölçünlü Azerbaycan Türkçesinde algı fiilleri ve bu fiillerin anlam genişlemeleri oluşturmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde algı fiillerini kavramsal metafor teorisi üzerinden inceleyerek onların ifade ettiği prototip olmayan anlamlar tanımlamak, tez çalışmasının odağını oluşturmaktadır. Çalışmada *Azerbaycan Dilinin İzahlı Sözlüğü*'nde yer alan algı fiilleri ve belirttiği anlamlar ele alınmaktadır. Tarihsel dönemlere veya ağız alanlarına ilişkin bir incelemeye yer verilmemiştir.

1.6. VERİLER

Azerbaycan Türkçesinde algı fiilleri için toplanan verilerin önemli bir bölümü *Azerbaycan Dilinin İzahlı Sözlüğü*'ne dayanmaktadır. Ayrıca ölçünlü Azerbaycan diliyle yazılmış edebi eserlerden ve tipik örneklerin tespit edildiği film, internet kaynağı vb. araçlardan da yararlanılmıştır. Yararlanılan kaynakların kısaltmaları, ilgili örneğin sonunda verilmiştir.

1.7. TEMEL KAVRAMLAR

1.7.1. BİLİŞSEL DİLBİLİM

Bilişsel dilbilim, ilk olarak 1970'lerin başında dile formal yaklaşımlardan duyulan memnuniyetsizlikten ortaya çıkan modern bir dilbilimsel düşünce okuludur. Bilişsel dilbilim, 1960'larda ve 1970'lerde modern bilişsel bilimin ortaya çıkışında, özellikle insanın olguları kategorize etme ve kategorize ettiklerini dil yoluyla ifade etme biçimlerine odaklanan çalışmalar dikkati çekmektedir. Erken araştırmalar, 1970'lerde ve 1980'lerde nispeten az sayıda bilim adamı tarafından yürütülmüştür. 1990'ların başlarında, bu alandaki araştırmaların araştırmacıların sayısı giderek artmış ve 1989/90'da, *Cognitive Linguistics* dergisi ile birlikte *International Cognitive Linguistics Society* de kurulmuştur (Evans V. , 2007, s. vi).

Bilişsel dilbilim üzerine yapılan araştırmaların çoğu anlam üzerinde odaklanmıştır [cognitive semantics], ancak farklı dilbilimsel düzeyleri, örneğin biçimbilgisi, sözdizimi vb. ele alan çalışmalar da vardır. Dili yalnız bireysel bir yeti olarak gören, dilin deneyimsel, kullanım bilimsel ve toplumsal yönünü dışlayan önceki çalışmalardan farklı olarak bilişsel dilbilime göre dil, özerk/soyutlanmış bir bilişsel yeti olmakla sınırlı değildir ve dilbilgisi, dilin kullanımından doğar (Croft & Cruse, 2004, s. 1). Bu hipotez, bilişsel dilbilimin öncü araştırmacılarının, üretici dilbilgisi ve gerçeklik-koşullu (mantıksal) anlambilime verdiği yanıtı/tepkiyi temsil eder (Croft & Cruse, 2004, s. 2). Bilişsel dilbilim, kavramsallaştırma biçimimizin çoğunun fiziksel, kültürel ve toplumsal deneyimlerimize dayandığını belirtir ve anlama bu şekilde yaklaşır. Buna göre günlük bedensel deneyimimiz, kavramsal dünyamızı yapılandırmada önemli bir işleve sahiptir (Lemmens, 2015, s. 92).

1.7.2. BİLİŞSEL ANLAMBİLİM

Bilişsel anlambilim, 1970'lerde gerçeklik-koşullu anlambilime karşı bir tepki olarak başlamıştır. Dilin, insanların bilişsel/mental süreçlerinin bir ürünü olduğu, gramatikal süreçlerle anlambilimsel süreçlerin birbirini tamamlayan bir bütünü oluşturduğu, dilin

insan deneyimlerinden, kùltürden bağımsız olmadığı gibi ilkeleri benimseyen bilişsel dilbilimin özgün öncülerinden biri olan Leonard Talmy, bilişsel anlambilimi, kavramsal içerik ve bunun dildeki organizasyonu üzerinde araştırma yapan bir alan olarak tanımlar (2000, s. 4).

Bilişsel anlambilim, yirminci yüzyıl analitik felsefesinden ve nesnelcilikten türeyen biçimsel anlam kuramlarına, örneğin gerçeklik-koşullu anlambilime karşı bir tepki olarak başlamıştır. Bu anlayış, dili idealize edilmiş soyut bir sistem veya yeti olarak görmektense deneyimsel ve mental bir süreç olarak benimser. Bilişsel anlambilimde benimsenen yol gösterici ilkeler, ilk noktayı aşan doğrudan bilişsel semantik araştırmaları için bir dizi yeni fenomeni de açar. Başka bir deyişle, bu yaklaşımlar artık gerçeklik-koşullu anlambilim geleneğini çürütmenin önemli ölçüde ötesine de geçmekte (Sweetser, 1984, s. 5) ve insanların olguları kavramsallaştırma, organize etme ve ifade etme sistemleriyle ilgilenen yeni araştırma alanları ile ilerlemektedir.

2. BÖLÜM

METAFORLAR

Antik Yunan filozofu Aristo'dan bu yana Hume, Locke, Vico, Herder, Cassirer, Buhler, I. A. Richards, Whorf, Goodman, Max Black gibi filozoflar, retorikçiler, edebiyat eleştirmenleri, psikologlar ve dilbilimciler tarafından metafor ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Aristoteles *Retorik* adlı eserinde metaforun temel tanımını yapmıştır. Aristotelesçi geleneğe göre metafor, kelime ile genellikle temel anlamıyla isimlendirilen şey arasında aktarılan benzerlikten hareketle, bir ismin uygun olmayan bir şeye uygulanması olarak belirtilmiştir (Erdem, 2003, s. 12). Aristoteles, *Poetika* adlı eserinde metaforu “bir sözcüğe, kendi özel anlamının dışında başka bir anlam verilmesi” olarak tanımlar. Aristoteles'in bakış açısına göre metafor dilsel bir olgudur. Bu yaklaşımda ihmal edilense, metaforun aynı zamanda düşünsel bir boyutunun da olduğudur (Aristoteles, 1987, ss. 59-60-64).

Klasik dil teorilerinde metafor, düşünce olarak değil, bir dil meselesi olarak görülmüştür. Metaforik ifadelerin sıradan gündelik dil alanıyla uyumlu olmadığı varsayılmakta, bu anlayışa göre, gündelik dilde metafor yer almamakta ve metafor, gündelik dil alanının dışındaymış gibi düşünülmekteydi. Klasik anlayışa göre metafor, retorik bir olgudur ve metaforun asıl görevi söze güzellik ve sanatsal değer katmaktır (bk. Lakoff ve Johnson 1980). Ancak metafora bilişsel dilbilimin bakış açısı, metaforun yerini salt sanatsal veya retorik bir olgu olarak değil, aynı zamanda zihinsel olarak görme yönündedir, yani metafor, gerçekte bir zihinsel alanı diğerine göre kavramsallaştırma biçimi olup, günlük düşünme biçiminin doğal bir parçasıdır. Bu nedenle, metafor kelimesi, çağdaş metafor araştırmalarında farklı şekillerde kullanılmaya başlanmıştır. Kavramsal açıdan metafor denilince anlam alanları arasındaki bir çeşit haritalama anlaşılmalıdır (Lakoff, 1993, s. 202).

1970'lerde bilişsel dilbilim hareketlerinin meydana gelmesiyle birlikte metafor artık kelime düzeyinden farklı bilişsel süreçler ve kavramsal alanlar düzeyinde değerlendirilmektedir (Lakoff, 1993, s. 204). Geleneksel bakış açısına meydan okuyan yeni bu yeni metafor görüşü, ilk kez 1980'de George Lakoff ve Mark Johnson tarafından

dile getirilmiştir: *Metaphors We Live By* adlı eserinde Lakoff ve Johnson metaforun özelliklerini şöyle tanımlamaktadır:

(1) Metafor sadece sanatsal veya estetik amaçlara değil, ‘bir kavramı diğerine göre tasavvur etme’ yoluyla günlük düşünce biçimine ve dil kullanımına da hizmet eder.

(2) Metafor çoğu zaman salt benzerlikle sınırlandırılabilir bir olgu değildir;

(3) Metaforun kullanımı sadece sanatsal açıdan yetenekli insanlara has değildir. Yani, metafor, normal yaşamda sıradan insanlar tarafından da zahmetsizce kullanılır;

(4) Metafor bir çeşit mecaz veya hoş a giden bir edebi sanat olmaktan çok, insanın zihinsel/kavramsal alanlarını genişleten doğal bir süreçtir (Lakoff & Johnson, 2003, ss. 25-26).

Lakoff ve Johnson, metaforun hem düşüncede hem de günlük dilde yaygın olduğunu ikna edici bir şekilde göstermiştir. Örneğin tespit ettikleri *Zihin Bir Makinedir* metaforuna göre insanlar zihni bir makine olarak düşünmekte, hem sıradan insanlar hem de bilim adamları zihni anlamak için bu yolu kullanmaktadır. *Zihnim/beynim durdu, beynim çalışmıyor, beynim yandı* vb. günlük dil kullanımı örnekleri de zihnin bir makine gibi tasavvur edildiğini göstermektedir. Lakoff ve Johnson’a göre metafor, basit bir sözcük ya da dilsel ifade meselesi değil, kavramlar ve bir şeyi başka bir şeye göre düşünme meselesidir. Lakoff ve Johnson tarafından geliştirilen bilişsel dilbilimsel görüşte metafor, doğası gereği kavramsaldir. Bu görüşe göre metafor, yaratıcı ve edebi hayal gücünün yegane aracı olmaktan çıkar; günlük hayatın içinde yer alan önemli bir bilişsel araç haline gelir (Kövecses, 2010, ss. viii-ix, Lakoff ve Johnson 1980).

Metaforlar, bu yeni anlayışa bağlı olarak, çok sayıda konu ekseninde tartışılan gelmektedir. Bunlar arasında metaforların kavram alanları arası işleyiş biçimleri, metaforlar ve çokanlamlılık ilişkisi, metaforların evrenselliği veya kültüre özgürlüğü, metafor edinimi, yabancı dil öğretiminde metafor öğretimi vb. sayılabilir (Kövecses, 2010, s. x). Kavramsal metaforlar, dilin işleyişi, insanların kavramsal sistemlerinin işleyişi ve kültürün işleyişi hakkında bilgilere ulaşmayı sağlamaktadır. Metaforlara

bilişsel dilbilimin bakış açısıyla yaklaşmak, çokanlamlılık ve anlam genişlemesi gibi fenomenlerin anlaşılması için de yeni yaklaşımlar sağlayabilmektedir. Böylelikle, hem metaforik dilin, hem de düşüncenin, insanın temel bedensel (duyu-motor) deneyiminden doğduğuna dair yeni görüşler sunar (Kövecses, 2010, ss. x-xi). Bu yeni metafor yaklaşımı ile metafor, geleneksel anlamda özel bir şiir veya edebiyat dili olarak görülmesinin ötesine geçer. Bilişsel dilbilim, metaforun temel bir düşünce şeması olduğunu kanıtlamıştır. Metafor, dilin süsleyici bir yönü olmaktan çok, insanların çok çeşitli olaylar ve soyut kavramlar hakkında konuşma ve düşünme biçimlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Metafor artık sadece düşündüğümüz bir şey değil, tekrar eden somutlaşmış deneyim kalıplarından ortaya çıkan bir varlık kipidir (Kövecses, 2010, s. 10).

Metaforlar, bir kavramsal alandan diğer kavramsal alana geçiş sağlarlar (Lakoff, 1990, s. 203). Lakoff ve Johnson (2003, s. 266) tarafından kullanılan “kaynak alan” ile “hedef alan” terimleri kavramsal alanlar için iki önemli terim olarak tanımlanmaktadır. Kaynak alanda var olan kelimelerin anlamları hedef alanı oluşturan kelimelere aktarılır. Kövecses (2010, s. 4) tarafından kaynak alanı ile hedef alanı, kavramsal metafora özgü iki temel alan olarak betimlenir ve kaynak alan, bir kavramsal alanın metaforik ifadelerle algılanmasını oluşturan alan, hedef alanı ise bu yol aracılığıyla algılanan alan olarak tanımlanır.

Eva Feder Kittay tarafından metafor, doğal dilde kolayca bulunabilen bir anlam olarak tanımlanmaktadır. Metafor, dilin gerçek birimlerinin anlam farklılıklarını ifade etmekte yetersiz kaldığında kullanılır. Metaforun zihinsel gücü, dünya hakkında yeni bilgiler sağlamaktan çok bilgiyi kavramsallaştırarak ortaya çıkar (Akt. Erdem, 2003, s. 13).

Evans’a göre (2007, s. 136), kavramsal metaforlarda kaynak ve hedef alanların görünümüne dair bir sıra uzlaşım haritalamaları mevcuttur. Uzlaşımsal haritalamaların olmasının temel amacı kaynak alanda oluşmuş olan yapıyı, hedef alana yansıtmak ve böylelikle, diğer bir kavramsal alanda da yeni bir yapı oluşturmaktır. Bu da aynı zamanda hedefe uygulanan kaynak dahilinde bulunanlara dair çıkarımlar yapma imkanı sağlar. Bütün bunlara bakıldığında kavramsal metaforların en önmeli ve vazgeçilmez bir düşünce vasıtası olduğu kabul edilir. Kavramsal metafora özgü yapısal görünüm, kaynak alan ile hedef alan arasındaki bir sıra uygunluktan ortaya çıkar. Her iki alana özgü olan bu

uygunluklar ikiye ayrılabilir. Bunlardan ilki kaynak alanda yer alan faktörlerle hedef alanda var olan faktörler arasındaki uygunlukları içeren varoluşsal eşleşmelerdir. İkincisi ise kaynak alan ve hedef alandaki bilgiye dayanan uygunlukları içerir. Yani, kaynak alan ile hedef alan arasındaki ilişki rastgele değildir. Belirli uzlaşımsal görünümünün olması ve bunların deneyimlenmesi, metaforların oluşmasının önemli bir motivasyonudur.

Erdem'e göre metaforlar, soyut bir durum/olgu hakkında konuşmamızı ve düşünmemizi sağlayan temel bilişsel süreçtir. Metaforlar kullanılarak somut kaynağın yapısını soyut alanla eşleştirir. Bu yaklaşıma göre soyut akıl yürütme, bize daha çok metaforik eşleştirmelerle yol gösterir. Deneyimler, metaforlarda en çok kullanılan temel kaynak olarak varsayılmaktadır. Örneğin, üzgün insanların başlarının öne eğik olduğu, mutlu insanların ise genellikle başları dik yürüdüğü sık sık yaşanmıştır. Bu deneyimleri yaşayan kişi mutsuzluk kavramını düşme, ayak; mutluluk kavramını da yukarı, dik ve baş kelimeleri ile eşleştirmektedir (Erdem, 2003, s. 26). Böylece, Lakoff ve Johnson'da belirtilen 'iyi olan aşağıda, kötü olan yukarıdadır' metaforunun yansıması olan bir dizi örnek tespit edilebilir: *mutluluktan havalara uçmak, ayakları yerden kesilmek, yerin dibine geçmek, dibi görmek* (Lakoff & Johnson, 2003, s. 15)

Bilişsel işlevlerine göre kavramsal metaforlar üç yere ayrılır: *yapı, varlık* ve *yönelim* metaforları. Lakoff ve Johnson yapı metaforlarını, deneyimlerimiz içerisinde yer alan sistematik bağlantılar olarak tanımlar ve bu metaforlara örnek olarak *Tartışma Savaştır* metaforunu gösterir ve bu metafor örneğini şu şekilde açıklarlar: "bireylerin tartışırken, bir şeyi savunurken yaptığı eylemler, strateji, plan, hamleler vb. gibi kavramlar savaşa dair kavramlara benzetilmektedir. Bu nedenle, zihnimiz, "tartışma" kavramı ile "savaş" kavramının savları arasında bağlantı kurmaktadır. Tartışmalar ve savaşlar gibi, şifahi söylem ve silahlı çatışma ve yapılan eylemler farklı türden şeyler olsalar da, "tartışma" kısmen de olsa "savaş"a göre oluşur ve eyleme dönüşür. Böylelikle, dil metaforik olarak oluşur ve bir yapı haline gelişir" (2003, ss. 26-27). *Zaman Hareket* kavramsal metaforuna bakarsak eğer, burada ele alınan zaman kavramının, hareket ve mekana dayanarak oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Çünkü zamanın geçişi harekettir (Kövecses, 2010, s. 37, Akt. Özkan Kurt, 2020).

Varlık metaforları ise deneyimleri nesnelere ve maddelere açısından düşünmeye, deneyimlerin nesnelere veya varlıklara dayanarak algılanmasına hizmet eder. Varlık

metaforlarının hizmet alanı geniştir ve birçok amaç için işlev sağlar. Varlık metaforlarının hizmet alanlarından biri olayları, eylemleri, faaliyetleri ve durumları anlamaya yardımcı olmaktır. Lakoff ve Johnson tarafından genellikle olaylar ve eylemler nesnelere şeklinde, faaliyetler, maddeler ve durumlar da konteynerler biçiminde metaforik olarak kavramsallaştırılır (2003, ss. 26-32). Varlık metaforlarının bilişsel görevi, Kövecses'e (2010, s. 277) göre, yalnızca soyut hedef alanlarının temel kategorilerin yeni bir varlıksal statüye sahip olmasını sağlamak ve çeşitli soyut varlıklar meydana getirmektir. Hedef alanla alakalı daha fazla bilgi almak ve onu daha iyi algılamak için nesne, madde ve konteynerlere dair genel düzeyde yer alan sınırlı bilgilerin belirli kategori üzerinden kullanılması gerekmektedir. Sweetser'in Zihin ve Beden arasındaki haritalaması görme duyusuna ait algı fiillerinin idrak alanına özgü kavramları belirtmesi hakkındadır. Aynı zamanda bu metafor aracılığıyla kazandığı anlamlardan biri *Bilmek görmektir* metaforunda, fiziksel algılama/bedensel tecrübe olan görme algısı, soyut olan idrak alanı ile ilişkilendirilmiştir (Kövecses, 2010, ss. 38-39).

Yönelim metaforları, son metafor türü olarak bilinmektedir. Bu metaforlar bir kavramı diğerine göre düzenlemez fakat bir kavram sisteminin bütününe diğerine göre oluşturur ve metaforların çoğu uzamsal yapılandırma ile bağlantılıdır. Böylelikle, yönelim metaforlarının görevlerinden biri, bir kavrama uzamsal yönelim sunmasıdır. Aynı zamanda yönelim metaforları, içeri-dışarı, açık-kapalı, yukarı-aşağı, ön-arka, merkezi-çevresel, derin-sığ gibi yönelimlerden fayda sağlar. Yönelim metaforları soyut değildir ve onların kullanım şekilleri insanların maruz kaldıkları fiziksel ve kültürel deneyimlerinden beslendiği için çok çeşitli olmaktadır. Bundan dolayı Lakoff ve Johnson, yönelim metaforlarını yukarı-aşağı, içeri-dışarı biçiminde kutupsal zıtlıklar olarak ele alınsa da, bu metaforlar kültürden kültüre çeşitlilik sergileyebilir (2003, s. 15).

Sweetser, algı alanları ve zihin arasındaki ilişkini *Beden Olarak Zihin* kavramsal metaforu üzerinden açıklar (Sweetser, 2002, s. 30). İbarretxe-Antunano bu sözü edilen metaforun dış dünyaya dair tecrübelerle iç dünyaya ait hisler ve idrak alanına ait olan durumlar arasındaki eşleşmeler aracılığıyla desteklendiğini belirtir (1999, s. 108). Başka bir deyişle, fiziksel tecrübeler, bilişsel durumlara söz varlığı kaynağı sunabilmektedir.

Sweetser, görme, işitme, dokunma, koklama ve tat alma duyuların zihin arasındaki ilişkisini *Beden Olarak Zihin* kavramsal metafor teorisi üzerinden şu şekilde ifade eder:

Görme duyusunun dış alana dair verilerin elde edilmesinde nesnel bakış açısıyla yaklaşan birincil kaynak olduğunu ve diğer duylardan daha fazla bilgi aktarımını sağladığını belirtir. Aynı zamanda çocukların erken çağda kategorize etme becerisinin gelişmesinde diğer duylara kıyasla daha çok görme duyusunun sağladığı verilere dayanarak hareket ettiklerini gözlemlendiğini bildirir. Görme algısı aracılığıyla bireyler tarafından daha ince ayrımların yapılabilmesi ve birçok uyarandan sadece birinin seçilebilmesi sağlanır. Bu nedenle görme duyusu, odaklanma becerisi olarak da tanımlanır. Böylece, Sweetser'e göre görme duyusuna ait kelimelerin çoğu bilişsel süreçlere bağlı tanımlamalarda kullanılabilir (2002, ss. 40-41).

Sweetser'e (2002, s. 41) göre görme algısıyla zihin arasında ilişkide var olan bazı nitelikler işitme duyusuyla zihin arasındaki ilişkide de geçerlidir, fakat aynı tür davranış sergilemez. Görme duyusunda olduğu gibi işitme duyusunda da kontrolü sağlamak imkânsızdır. Sweetser, dilsel iletişimde işitme duyusunun çok önemli bir role sahip olduğunu belirtir. Bundan dolayı zihinsel ve duygusal bakımdan insanlar arasındaki konuşmalarda etkileşim biçiminin de bu iletişim aracılığıyla oluştuğunu bildirir. Bundan başka, Sweetser'e göre fiziksel açıdan işitme dikkat olgusu ile de bağlantılıdır.

Sweetser, yapmış olduğu çalışmada dokunma duyusunu ifade eden söz varlığı aracılığıyla genel olarak tüm duyguların ifadesinin mümkün olduğunu tespit etmiştir. Böylelikle, bu fiziksel duyuların kendileri içsel olarak diğer duyu anlamlarını taşıdıkları için bu tür fiziksel duyular aracılığıyla bir sıra soyut anlamlar ifade edilebilmektedir. Görme ve işitme algıları uzaktan/temas olmadan da gerçekleştirilebilirken, tatma ve dokunma duyuları aktif olarak fiziksel bir temas içermektedir. Türkiye Türkçesinde de dokunma duyusunun, *kalbime dokundu, bu sözler bana dokundu, onuruma dokundu* vb. örneklerde de görülebileceği gibi, çeşitli duyu durumlarını ifade etmek için kullanılabilirdiği görülmüştür (Aslan Demir, 2021, s. 102).

Koklama ve zihin alanları arasındaki metaforik bağlantıları incelemeye alan Sweetser (2002, s. 43), bu iki alan arasındaki metaforik bağlantının çok az olduğunu tespit etmektedir. Yine de koklama duyusu ile 'şüphe' kavramsal alanı arasında, evrensel sayılabilecek bir ilişkinin olduğu, üzerinde durulan konulardan biridir (İbarretxe Antunano 1999, s. 140).

Sweetser (2002, s. 43), tatma duyusu ile zihin arasındaki ilişkiyi ele alırken, tat alma duyusuyla iç ben arasındaki yakın bağlantıdan söz açar. Tatma duyusunun bireysel olarak hoş giden veya hoş gitmeyen durumları belirtmek amacıyla kullanıldığını ifade eder. Fiziksel tatma alanındaki sözcük kullanımının farklı alanlarda da kullanılmasının nedeni, diğer alanlara dair bireysel hoş olan veya hoş olamayan durumların değişebilirliği ve öznelidir. Örnek olarak “tatsız bir konuşma gerçekleştirdi” ifadesinde tat alma duyusunu ifade eden *tatsız* kelimesi, iletişim alanında hoş gitmeyen bir konuşma biçimini/içeriğini belirtmek için kullanılabilir.

Sweetser, *Beden Olarak Zihin* kavramsal metafor teorisinde alanlar arası ilişkilerin rastgele olmadığını ifade eder. Başka bir deyişle fiziki bakımdan hayata geçen görme, işitme, tat alma, koklama ve dokunma ile duygular arasındaki benzerliğin nedenli olduğunu savunur. Böylelikle, fiziksel açıdan duyu alanlarını ifade etmek için kullanılan kelimelerle zihin ve duyu alanlarındaki metaforik bağlantının bazı uygunluklar çerçevesinde geliştiği görüşünü ileri sürerek, bu metaforik bağlantının da sistematik olarak oluştuğunu belirtir (Akt. Lakoff & Johnson, 2003, s. 246).

3. BÖLÜM

ÇOKANLAMLILIK

En basit haliyle çokanlamlılık, bir dildeki tek bir kelimenin pek çok farklı ancak birbiriyle ilişkili anlamlara sahip olmasıdır (Cuyckens & Zawada, 2001, s. x). Çokanlamlılığa dair somut çalışmalar 18. yüzyılda başlamış ve 19. yüzyılda daha da gelişmiştir ve çokanlamlılık çalışmaları etimoloji, tarihsel sözlükbilim veya tarihsel anlambilim açısından anlam üzerine araştırmalar yapan dilbilimciler tarafından sürdürülmüştür. 19. yüzyılın sonlarında, Fransız anlambilimci Michel Breal, *polysemie* (çokanlamlılık) terimini, bir kelimenin eski anlamı ile yeni anlamının birlikte kullanımı olarak tanımlamıştır. Kelimelerin kullanımları, temel anlamdan metaforik anlama, sınırlı anlamdan geniş anlama, soyut anlamdan somut anlama doğru geçişerek çokanlamlılaşabilmektedir (Kovacs, 2011, s. 6, Akt. Özkan Kurt, 2020).

Çokanlamlılık dilbilimde biçimbilgisel, sözlüksel ya da sözdizimsel olmakla farklı dilbilgisel görünümde ortaya çıkmaktadır. Çokanlamlılık, biçimbilgisel düzeyde eklerde, sözdizimsel düzeyde öbek ya da cümlelerde, sözlüksel düzeyde sözcüklerde kendisini göstermektedir. Bu çalışma, sözlüksel çokanlamlılık üzerine kurulmuştur. Sözlük düzeyinde çokanlamlılığın tanımında kökenbilimsel ve anlambilimsel ilgi gibi çeşitli parametreler vardır. Çokanlamlılık, tek bir dilsel birimin çok farklı ancak ilişkili anlamlar sergilediği olgudur. Çokanlamlılığın, iki kelimenin aynı şekilde telaffuz edildiği veya hecelendiği, ancak farklı anlamlara sahip olduğu, eşseslilikten farklı olduğu üzerinde duran dilbilimciler, çokanlamlılığın kelime anlamı ile sınırlı olmadığını, insan dilinin temel bir özelliği olduğunu savunurlar. Bu görüşe göre, dilin 'farklı' alanlarının tümü çokanlamlılık sergiler. Çokanlamlılık dilde istisnadan çok yağın bir durum olarak görülmektedir. Lakoff, kelimeler gibi sözcüksel birimlerin, prototipe yani ilk anlama göre düzenlenmiş kavramsal kategoriler olarak ele alınması gerektiğini öne sürmüştür. Bu bakış açısına göre çokanlamlılık, kelimelerin tek bir sözcükten ziyade sözlüksel kavramlar ağına bağlı olması nedeniyle ortaya çıkar (Geeraerts & Cuyckens, 2007, s. 14).

20. yüzyılın sonlarına kadar, çokanlamlılık teriminin kullanımı, yalnızca sözcükleri veya sözcüksel öğeleri belirtmek amaçlı olmuştur. Yani, çokanlamlılık, sadece kelime anlamı ile sınırlandırılırken, bu unsurları çokanlamlı olarak adlandırmak için bazı ölçütler

kullanılmıştır. Dolayısıyla, bir kelimenin çokanlamlı olabilmesi için bir takım ölçütlere sahip olması gerektiği düşünülmektedir. Bir kelimenin birden fazla anlamları arasında bağlılık varsa, aralarında açık bir şekilde türetilmiş bir anlam ilişkisi olduğu görülür. Anlamların türemesi görüşü, asıl, kaynak bir anlamın olmasını ve bu temel anlamın diğer anlamların oluşması için kaynak sağladığı düşüncesini barındırmaktadır. Çokanlamlı bir kelimenin anlamlarının, kökenbilimsel açıdan da ilişkili olması gerekmektedir (Cuyckens&Zawada, 2001, s. xiii).

Çokanlamlılıkla eşseslilik arasındaki ayırım, söz konusu bir veya iki sözcük ögesinin olup olmamasına dayanır. Lyons, bunları iki tür sözcüksel belirsizlik olarak ele alır ve ne zaman çokanlamlılık, ne zaman eşanlamlılık olduğuna karar vermek için bazı kriterler getirir. Bir ölçüt, söz konusu sözlüksel öge hakkında etimolojik bilgidir. Aynı kökene sahip sözlüksel ögeler çokanlamlı olarak kabul edilirken, dilin daha önceki bazı aşamalarında farklı sözlük birimlerinden evrimleşmişlerse eşsesli olarak kabul edilirler. Bu durum ne tatmin edici, ne de belirleyicidir çünkü dilin tarihi her zaman mevcut durumunu yansıtmaz (Lyons, 1977, s. 550, İbarretxe-Antunano I. , 1999, s. 26). Katz (1972), Katz ve Fodor'un (1963) *Bileşen Analizi*, bir kelimenin anlamının, onun minimal farklandırıcı niteliklerine, yani diğer bileşenlerle çelişen anlamsal bileşenlere ayrıştırılmasını veya parçalanmasını önerir. Bu minimal ayırt edici özellikler, 'insan ırkı' semantik alanındaki erkek, kadın, kız, oğlan gibi sözcük birimlerinin tanımı için [\pm insan], [\pm yetişkin], [\pm erkek] türünde bileşen tanımları adı verilen formüller üretir (İbarretxe-Antunano, 1999, s. 27, Özkan Kurt, 2020, s. 59).

Türkçede anlambilim üzerinde ilk çalışmalar yapan Doğan Aksan'a göre çokanlamlılık, dildeki bir kelimenin ifade ettiği başlıca anlamların, çeşitli sebeplerle temel anlamlarıyla "mutlaka ilişkili" yeni kavramları elde etmesi durumudur (Aksan, 2005, s. 124). Yani, çokanlamlılık kelime biriminin başlıca anlamıyla alakalı biçimde başka anlamlar elde ederek bir kelimenin daha çok kavramı ifade etmesidir (Aksan, 2005, s. 72).

Sarı, *Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık: gör- Örneği* başlıklı çalışmasında sözlüksel anlambilimin tespit edilmesinde etimolojik ilginin ve anlamsal bağların önemli olduğunu belirtmiştir (Sarı, 2019, s. 140).

Çalışmasında aynı zamanda çokanlamlılık ile eşseslilik arasındaki ayrıma da değinen Sarı, bu iki olgu arasında farklılıkların ortaya çıkmasında yardımcı olacak unsurların etimoloji ve anlamsal bağlar olduğunu belirtir. Bu durumu, Türkiye Türkçesinde yer alan koç (a) ve koç (b) kelimeleri üzerinden şu şekilde açıklar: koç (a) kelimesinin “erkek koyun” anlamını ifade ettiğini ve Türkçe kökenli olduğunu, koç (b) kelimesinin ise ‘antrenör; kişiyi veya grubu yönlendirici kimse’ anlamını belirttiğini, İngilizce *coach* sözcüğünün Türkçe sözcüğüne kopyalanmış biçimi olduğunu bildirir. Bu nedenle anlamsal ve etimolojik süreç açısından bakıldığında “koç” sözcüğünün sözü geçen anlamlar kapsamında çokanlamlılık sergilemediğini belirtir (Sarı, 2019, s. 140).

Sarı, bir kelimenin çokanlamlılığa yatkın olma nedenini, kelimenin kullanım oranı ve temel sözcüğü ögesi olması ile ilişkilendirmektedir. Yani, temel sözcüğünde yer alan kelimeler dilde ne kadar çok kullanılırsa, bu kelimelerde çokanlamlılığın oluşması durumunun daha fazla olduğunu belirtir (Sarı, 2019, s. 141).

Uzun, *Türkçe Eylemlerde Çokanlamlılık ve Rol Kuramı* başlıklı çalışmasında çokanlamlılığı, kelime biriminin temel anlamından çeşitli nedenlerle uzaklaşarak başka bir anlam kazanması ile meydana gelen anlambilimsel bir görünüm olarak tanımlar. Kelime başka bir anlamı karşılamak amacıyla kullanılırken, “belirli bir sözlükselleşme süresi geçirir ve anlamca başkalaşır” (Uzun, 1997, s.5). Ayrıca çokanlamlılığın yaratıcı işlevle ilgili yarandığından kestirilemez tabanlarda meydana geldiğini belirtir (Uzun, 1997, s.19).

4. BÖLÜM

ALGI FİİLLERİNDE ÇOKANLAMLILIK

4.1. Algı ve Algılama

Algı fiillerinde çokanlamlılık, bilişsel anlambilimin ilgi çekici araştırma alanlarından biri haline gelmiştir. *Güncel Türkçe Sözlük*'te algı kelimesinin anlamı "bir şeyin dikkatini o şeye yönelterek farkında olma, anlama" olarak ifade edilmektedir. *Felsefi Terimler Sözlüğü*'nde algının maddesi "duyularla bir şeye dikkati yönelterek onun bilincine varma" biçiminde tanımlanmaktadır. Burada algı, bir nesnenin duyularla algılanması, ancak duyuusal izlenimlerden daha fazlası, bilinçli bir farkındalık, duyuları bilince ileten bir olay olarak gösterilir (Seçkin, 2019, s. 20).

Kant, duyu organlarının uyarıldığı dünyadan yola çıkarak, insanın uzayda nesnelere tasarlanmasını sağlayan duyarlılık işlevini dış duyu, varlığın zamanı algılamasını veya hissetmesini sağlayan duyarlılık işlevini ise iç duyu olarak adlandırmıştır (Cevizci, 2014, s. 271). Algı insan zihninin ışık, ses, koku gibi çeşitli uyaranlar yoluyla duyu organları aracılığıyla nesnelere ve olgulara fark etmesi, bu unsurların farkına varması, bunları tanımlaması ve ardından yorumlaması şeklinde oluşmaktadır. Daha geniş bir bakış açısıyla algı, bilişle ilgili önce fiziksel, sonra zihinsel olarak tüm süreçleri içerir. Beş duyu ile ilgili olan algı fiillerinde anlamsal içerikle birlikte algılama, farkındalık, düşünme, karar verme vb. doğrudan zihinle uyumludur. Algı gerçekleşmeden önce diğer algıya dayalı zihinsel süreçleri hayata geçirmek zordur. Algılamadan sonra dikkat, bilgi, deneyim gibi kişisel değişkenlere bağlı olarak bilinçlenme, tanımlama, yorumlama ve tepki verme süreci faaliyete geçer. Algı, istemsiz veya istemli olarak ortaya çıkabilir. Örneğin, görme, duyma ve kısmen koklama algıları çoğunlukla istem dışıdır, ancak dokunma ve tat alma algıları gönüllü ve kasıtlı olmayı gerektirir. Bu açıdan görme ve işitme pasif algı, dokunma ve tat alma ise aktif algılar olarak tanımlanabilir (Sarı, 2019, s. 135).

Algının oluşmasında fiziksel ya da kimyasal unsurların etkisi çok büyüktür. Görme ve duyma algıları fiziksel, tatma ve koklama algılarında ise kimyasal algılar belirleyici roldedir. Bu bakımdan dış dünyayla bağlantılı olarak görme algısında ışık, somut nesne,

duyma algısında titreşim, ses dalgası gibi unsurlar ön planda yer almaktadır. Tüm bu uyarıcı unsurlar, algılama organları tarafından beyinsel aktiviteye dönüştürülerek beyinde yorumlanır ve böylelikle algılama ve farkındalık hayata geçer (Sarı, 2019, s. 136).

Başka bir yönden yaklaşırsak algıyı şöyle tarif edebiliriz: Algı, insana duyu organları vasıtasıyla ulaşan ve anlaşılması planlanan malzemeyle eşleşmeye yardım eden, fiziksel ve nörolojik bileşenler içeren sürecin adıdır. Algı, duygusal verilerin insan beynindeki yansıması ile olan sentezidir (Kılıç, 2005, s. 74). Onan'a göre algı, duyu organlarının etraftan uyarılmasıyla başlayan, duysal verilerin örgütlenip yorumlanarak etraftaki nesne, olay ve mesajlara kavram yüklem sürecidir (Onan, 2014, s. 87). Kamchybekova da algıyı dış dünyadan gelen uyarıların kendi vücudumuzdaki hareketini ve konumunu anlamak olarak belirtir. Duyu organları aracılığıyla algılanan dünya ile birey arasındaki bu bağlantının oluştuğunu ve duyuları doğrudan veya dolaylı olarak algılamanın mümkün olduğunu açıklar (Kamchybekova, 2010, s. 1).

Görme, işitme, dokunma, tatma ve koku alma duyuları aracılığıyla dış dünyada yer alan fiziksel veya kimyasal özelliklere sahip öğeler ve değişimler algılanır, böylelikle algı süreci faaliyete geçmiş olur (Kılıç, 2005, s. 74). Algılama sürecini harekete geçiren bu duyuların sınıflandırılması ile ilgili araştırmacıların farklı görüşleri bulunmaktadır. Çayoğlu tarafından algı, duysal uyarıların duyu alıcılarına ulaşması ile başlayan ve algılanan duyunun tanınması, farkındalığı, idrak edilmesi, ve tanımlanmasına kadar geçen fiziksel, nörolojik ve bilişsel süreçlerin bütünü olarak tanımlanır. Algı, kişinin çevresinde olup bitenlerin tanığı biçiminde betimlenir (Çayoğlu, 2010, s. 50).

Başka bir deyişle algılama, insanların duyu organları (görme, işitme, koku alma, dokunma ve tatma) yardımıyla edindikleri bilgileri bir araya getirip düzenlemeleri ve kendilerinin anlamalarını veya yorumlamalarını sağlama sürecidir. Aynı zamanda algılama, sadece fizyolojik bir olay olmadığı için farklı geçmişlere, deneyimlere ve özelliklere sahip insanların aynı nesneyi farklı şekilde algılamalarını sağlar (Odabaşı & Barış, 2005, s. 128).

Okanlı'ya¹ göre algılama, duyuların çeşitli biçimlerde organize olarak anlam elde etmesi, yorumlanmasıdır. Farklı kişilerde uyarıcılar farklı yorumlanacağı gibi, aynı uyarıcılar aynı kişiler tarafından değişik bakış açısına göre farklı şekillerde anlamlandırılabilir. Herhangi bir zamanda algıladığımız şey sadece uyarının doğasına değil, aynı zamanda çevreye, önceki deneyimlerimize, o andaki duygularımıza ve genel olarak arzularımıza, tutumlarımıza ve hedeflerimize de bağlıdır. Algılama, uyarının duygusal doğasından, ortam veya arka plandan, önceki duyuşal deneyimlerden, kişisel duygulardan, tutumlardan, hedeflerden ve dürtülerden etkilenir.

Algılama sırasında kişi, diğer girdilere kayıtsız ve ilgisiz kalırken, çevresinde ilginç, anlamlı ve merak uyandıran konuları dikkate alır. Böyle durumlarda bu uyarılar benzer şekilde deneyimlense de, çoğu zaman birçok faktöre bağlı olarak farklı biçimde yorumlanabilmektedir (Kearney 1984, s. 41).

4.2. Algı Fiilleri ve Anlam Alanları

Algı fiillerinin anlam alanları, görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma olmak üzere beş temel duyu temelinde tespit edilir (İbarretxe-Antunano I. , 1999, s. 42). Viberg (1984, 2001) tarafından önceden belirtildiği gibi algı fiilleri üzerine kapsamlı çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalarda algı fiilleri öznenin anlamsal rolüne göre üç farklı gruba ayrılmaktadır: eylem, deneyim ve kopulatif (Özkan Kurt 2020, 88). Viberg (1984, s. 123), eylem grubundaki eylemin, birey tarafından bilinçli olarak hayata geçirildiğini ve eylemin kontrolünün mümkün olduğunu belirtir. Deneyim grubuna dahil olan fiillerde ise bir duruma atıfta bulunulur ve bu durumun kontrol edilmesi imkansız olur. Bu nedenle *bak-* ve *dinle-* fiilleri kontrole sahip olan bir eylem olarak yerine getirilirken, *gör-* ve *işit-* fiillerinde kontrol oluşturmak imkansızdır ve bu fiiller bilinçli bir şekilde hayata geçirilemez (Özkan Kurt, 2020, 88).

¹ (<https://docplayer.biz.tr/5796466-Unite-cocuk-psikolojisi-ve-ruh-sagligi-doc-dr-ayse-okanli-icindekiler-hedefler-duyum-ve-algı-kavramlari.html>)

Goldstein (2013, s. 106), algılamanın önemini, nesnelere algılamanın ötesinde bilgi edinme, bu bilgileri bellekte saklama ve daha sonra hatırlama, problem çözme ve çeşitli görevleri uygulamak için bu bilgileri hatırlama gibi süreçlerde etkin olmasıyla izah eder.

Levin, İngilizcedeki fiilleri incelediği çalışmasında algı fiilleri için “verbs of perception” terimini kullanmaktadır. Çalışmada görme algı fiillerini “see verbs”, gözlem “sight verbs”, gözetleme “peer verbs”, uyarı “stimulus subject perception verbs” şeklinde dört grupta incelemeye almıştır. Aynı zamanda fiilleri dokunma “verbs of contact: touch verbs” başlığı altında ayrı bir gruba ayırmıştır (Levin, 1993, ss. 155-157).

Türkiye Türkçesi üzerine algı fiillerine dair birçok araştırmaya rastlanılmaktadır. Bu çalışmalardan birkaçı aşağıda ele alınmıştır.

Gökçe Faruk, *Kutadgu Bilig’de kör- görmek: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme* (2015) başlıklı çalışmasında bu fiilleri “algı fiilleri” olarak tanımlamıştır. Bu çalışma, Türkiye alanyazınında ‘algı fiillerinin çokanlamlılığı üzerine bir farkındalık oluşturan öncü çalışmalardan biridir. Çalışmada algılama eylemlerinin kaynağı olan duyu organlarımız, dış dünyayı anlamamız ve deneyimlememiz için vazgeçilmez araçlar olarak tanımlanmıştır. Hangi algı fiillerinin ne şekilde çokanlamlılaştığı üzerinde durulmakla birlikte özellikle görme algı fiillerinin çokanlamlılığı, Karahanlı Türkçesi bağlamında değerlendirilmiştir (Gökçe, 2015, s. 62).

Erkan Hirik, *Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi* (2017) adlı çalışmasında algı fiillerini “duyu fiilleri” başlığı altında ele almıştır. Hirik, algılama sürecinin duyular aracılığıyla gerçekleştiğini belirtir. Beş duyu aracılığıyla gerçekleşen bu zihinsel faaliyetleri dilde ifade eden fiilleri duyu fiilleri olarak betimler (Hirik, 2017, s. 58).

Sema Aslan Demir, *Türkçede İşitme Algı Fiilleri ve Metaforik Anlam Genişlemeleri* (2018, s. 332) ve *Dokunmak Algı Fiili, Metaforlaşma ve Çok Anlamlılık* (2021, s. 97) başlıklı çalışmalarında algı fiillerini görme, duyma, dokunma, koklama ve tatma gibi duysal algılamadan kaynaklanan fiiller olarak tanımlar. Bu çalışmalarda sırasıyla işitme ve dokunma algı fiillerinin Türkçede ne şekilde çokanlamlılaştığı gösterilmiştir.

Kuban Seçkin, *Eski Türkçede Mental Fiiller* (2019, s. 24) başlıklı çalışmasında algı fiillerinin duyum sürecinden sonra gerçekleşen algılama aşamasına dair fiiller olduğunu ifade eder.

Fatma Özkan Kurt, *Batı Türkçesinde Algı Fiilleri* adlı çalışmasında algı fiillerini görme, işitme, dokunma, koklama ve tatma gibi duyular aracılığıyla kazanılan deneyimlerinden gelen belirli algıyı ifade eden fiiller olarak betimler. Türkçe Sözlük'te yer alan 71 fiili ele alarak beş temel duyu vasıtasıyla meydana gelen algının dilde ifade edilmesini sağlayan bu fiilleri Viberg'in hiyerarşisi ve sınıflandırmasını ele alarak değerlendirir (2020, s. 87).

Türk lehçeleri için algı fiilleri üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Kırgız Türkçesi üzerine Kamchybekova'nın yaptığı çalışmada algı fiilleri “duyu fiilleri” olarak tanımlanmaktadır. Algı fiilleri, bizim isteklerimize bağlı veya bağlı olmadan, etrafımızda baş gösteren olayların ve etrafımızda yer alan nesnelerin varlığının algılanmasını sağlayan eylemler biçiminde ifade edilmiştir. Kamchybekova aynı zamanda algı fiillerini temel duyu fiilleri ve birleşik duyu fiilleri olarak ikiye ayırmıştır. Temel duyu fiilleri başlığı altında görme, işitme, tat alma, koku alma, dokunma duyu fiillerini, birleşik duyu fiilleri başlığı altında sezgi ve vücut durum duyu fiillerini ele alır (Kamchybekova, 2011, s. 89).

Yaylagül'ün *Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller* başlıklı çalışmasında algı fiilleri “duygu fiilleri” olarak adlandırılmakta ve “mental etkinliğin gerçekleşmesi için gerekli olan girdileri toplanması işlerini gösteren” fiiller olarak açıklanmaktadır (Yaylagül, 2010, s. 102)

Kazak şivesi ile Denizli ağzında kök halinde bulunan benzer mental fiiller arasındaki anlam farklılaşmaları üzerine inceleme yapan Biray, algı fiilleri için “idrak fiilleri” terimini kullanmaktadır (Seçkin, 2019, ss. 12-13).

Yıldız *Eski Uygurcada Mental Fiiller* başlıklı doktora tezinde algı fiilleri terimini kullanarak, duyu organlarına dayanan bir tasnif oluşturur. Bu çalışmada beş temel duyu ile birlikte son zamanlarda kabul edilmeye başlayan denge duyularına da sınıflandırmasının içerisinde alır ve Eski Uygur Türkçesinde yer alan algı fiilleri üzerine

altı alt gruba (göz, kulak, tatma, burun, temas ve denge fiilleri) göre inceleme yapar (Yıldız, 2016, ss. 360-424).

Karahasanoğlu, *Yakut (Saha) Türkçesinde Duyu Fiilleri* başlıklı çalışmasında duyu fiillerini mental fiillerin bir alt başlığı biçiminde ele alarak, bu fiillerin duyu organları aracılığıyla algılanan fiilleri kapsadığını belirtir. Çalışmasında duyu fiillerini beş temel duyu olan görme, işitme, dokunma, tat alma ve koku alma duyusunu ifade eden fiiller olarak beş kategoride incelenmektedir. Ayrıca bu çalışmada duyu fiillerinin ifade ettiği temel anlamlarla birlikte metaforik anlamlarına da yer verilmektedir (Karahasanoğlu, 2022, s. 22.).

Bilgin Aksoy, *Azerbaycan Türkçesinde Mental Fiiller* başlıklı çalışmasında Azerbaycan Türkçesinde 109'u algı fiili olmakla 568 mental fiil tespit etmiştir (2021, ss. 471-472)

Erdem (2004, ss. 943-944), Türkmen Türkçesinde mental fiiller ile ilgili çalışmasında algı fiillerinin duyu organları aracılığıyla oluştuğunu belirtir ve bu fiilleri algılama (perception) fiilleri olarak tanımlar. Çalışmada Türkmencede algı fiilleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Kazak Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde yer alan algı fiilleri üzerine bir karşılaştırma yapan Türkdil de çalışmasında algı fiilleri için “duyu fiilleri” terimini kullanır (2013, s. 27). Türkdil, çalışmasında algı fiillerini görme, işitme, tat alma, koku alma, dokunma, ısı, ağrı, sezgi, kinestetik, vestibüler duyu fiilleri olarak on duyu temelinde sınıflandırır. Bu çalışmada bu duylardan son ikisi hakkında bilgilere yer verilmemiş sadece sekiz duyuya dair bilgiler belirtilmiş, bu duyuları ifade eden fiiller tespit edilmiştir (Türkdil, 2013, s. 217).

Kalkan Başkurt Türkçesinde yer alan algı fiillerini inceldiği çalışmasında bu fiilleri algılama fiilleri başlığı altında tanımlmıştır. Bu çalışmada mental fiiller idrak fiilleri, duygu fiilleri ve algılama fiilleri olarak üç grupta incelenmiştir. Burada algılama fiillerinin zaman zaman idrak fiili anlamını belirttiği ifade edilmiştir (Kalkan, 2016, s. 186).

Sarı, *Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık: gör- Örneği* başlıklı çalışmasında mental fiiller hakkında bilgi verir ve bu fiillerin sınıflandırmasını yapar. Mental fiilleri “algı (duyu), duygu (psikolojik durum), idrak (bilgi)” olmak üzere üç kategoriye ayırır (Sarı, 2019, s. 133).

Sarı, algı fiillerinin beş temel duyuya ve mental süreçleri harekete geçiren fiziksel/kimyasal uyarılara dayanarak meydana geldiğini belirtir (Sarı, 2019, s. 133). Temel algı fiilleri, çoğunlukla, tam olarak duyasal deneyime göndermede bulunmayan ilave anlamlar içerir. İlgili bu anlamlar, fiziksel deneyimlerin ötesine geçerek daha soyut alanlarda metaforik uzantılar biçiminde ortaya çıkarlar (Sarı, 2019, s. 135).

4.2.1. Görme Duyusu ve Görme Duyusu İle İlgili Algı Fiilleri

Genel görme sistemi, görünür spektrumdaki elektromanyetik dalgaların göz merceğinde ve retinadaki reseptörlerde bir araya gelmesiyle başlar. Burada ışık devreye girerek ışığa duyarlı pigmentleri çözer ve böylelikle bu pigmentlerin çözülmesi ile sinir akımı başlar. Sinir akımı, optik sinir boyunca ilerleyerek beyne ulaşır (Morgan, 2017, s. 225). Buradan aydın olduğu üzere görme duyusunun uyarıcısı ışıktır. Parlaklık, renk, kontrast, şekil gibi dış dünyanın algılanan özellikleri, diğer bir deyişle dış dünyanın bu özelliklerle tanınması görsel algının içeriğini teşkil etmektedir. Cüceloğlu, görme eyleminin gözde değil beyinde oluştuğunu, görme işleminin temel maddesinin ise ışık olduğunu belirtmektedir (Cüceloğlu, 1997, s. 112).

Algı, tüm duyuların etkileşimi ile gerçekleşse de, görsel algı, diğer algılardan farklı olarak daha güçlü etkiye sahiptir (Çukur, 2011, s. 28). Böyle bir etkiye sahip olması nedeniyle beş önemli algı arasında en çok çalışılan duyu görme duyusu olmuştur. (İbarretxe-Antunano, 1999, s. 55). Bu duyu üzerine yapılan araştırmalar, görme duyusuna ait fiillerin anlamsal özellikleri ile görme duyusu organları olan gözlere odaklanmıştır.

Algı ve algı fiilleri üzerine çalışma yapan araştırmacılar, bebeklik döneminde, kavramları insan iletişiminde önemli bir rol oynayan görsel ve işitsel algıların daha fazla etki sağladığını belirtmekte ve bebeklerin öğrenmelerinin %98'ini yaşamın ilk yılında görsel algı yoluyla öğrendiğini bildirmektedir (Kılıç, 2005). Cüceloğlu (1997, ss. 100-

101) duyuları, görme ve işitme organlarını dahil olduğu – birincil duyu ve ikincil duyular olmak üzere iki gruba ayırır. Birincil gruba sadece görme ve işitme duyularının dahil etmesinin nedenini, bu duyuların insan için önemini, günlük hayatta diğer duyu organlarına göre daha sık kullanılması ile açıklar.

Sweetser (2002, s. 38), İngilizce ve diğer Hint-Avrupa dillerinde beş temel algılama fiillerini araştırmıştır ve bu dil ailesine dahil olan tüm dillerde görme algısını ifade eden fiillerin idrak (anlama, kavrama vb.) anlamına genişleme sergilemesinin evrensel olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda Sweetser, görme duyusunun dünya hakkında nesnel bilgiyi elde etmenin birincil kaynağı olması nedeniyle, duyu hiyerarşisinin en üstünde yer almasının gerekçesini belirtir. Sweetser tarafından ayrıca görme duyusunun diğer duylardan farklı olarak anlama ile sürekli bir bağlantısı olduğu bildirilir. Çünkü "görmek", dünya hakkında birincil nesnel veri kaynağı sağlama yöntemi olduğu için "anlama" ile bağlantılıdır (Sweetser, 2002, ss. 37-40).

Viberg (1984, s. 138), farklı dil ailelerine ait 53 dil üzerinde yaptığı çalışmada, görme duyusu dahil beş duyunun ifadesi olan algılama fiillerinin dilsel temsilde eşit statüye sahip olmadığını ortaya koymuştur. Viberg'in hiyerarşisi şu şekildedir: (Görme > İşitme > Dokunma > Koku, Tat). Böylece görme duyusu, diğer duylara oranla daha sık kullanılması nedeniyle metaforlaşma yoluyla çokanlamlılığa da daha fazla maruz kalmıştır.

Evans ve Wilkins'in (2000) çalışmasında, bunun tersi durumları da gösterirler. Avusturya'daki yerli diller incelendiğinde *işit-* fiilinin de idrak ile ilişkili olarak çokanlamlılığının üzerinde durulur (2000, s. 547). Viberg'in 14 dil ailesine ait yaklaşık 53 dilde algısal fiiller üzerine yaptığı çalışmada görsel fiillere dair algı fiillerinin anlamsal genişlemelerine bağlı olarak oluşturduğu sözlükselleşmelere dayalı olarak oluşturduğu hiyerarşinin en tepesinde görsel fiillerin yerleştiği yukarıda bildirilmişti. Sweetser'in (2002, s. 45) iddiası, İngilizce ve Hint-Avrupa dillerinde görme duyusu ile ilgili fiillerin anlama dünyasına genişlemesinin evrensel olduğu yönündedir. Ancak Evans ve Wilkins'in (2000)'in çalışması, bunun evrenselliğini tartışmaya açmıştır ve kültüre bağlı olarak değişebileceği gerçeğini de gözler önüne sermiştir.

İbarretxe (1999, s. 55), görme duyu fiillerinin diğer duylara göre daha çok kullanıldığını belirtmekte ve görme duyu fiili için Baskçada "ikusi" ve "begir+atu" ve

İspanyolcada “ver” ve “mirar”, İngilizcede “see” ve “look” terimlerinin kullanıldığını bildirmektedir. Türkiye Türkçesinde duyularla ilgili algısal fiillerin kullanım sıklığı hakkında inceleme yapan Hirik (2017, ss. 66-67), çalışmasında görme duyusu ile ifade edilen fiil çeşitliliğinin diğer duyulara göre daha fazla olduğunu, aynı zamanda en yüksek kullanım sıklığı sergilediğini bildirmiştir. Sarı'nın çalışmasında da görme duyusu, insan algısı içerisinde en önemli unsur olarak tanımlanır (2019, s. 137).

Gör- fiilindeki çokanlamlılık, metafor ve dilbilgisi üzerine çalışmalar yapan Faruk Gökçe (2015, s. 62) görme fiilleri dahil algı fiillerinin tümünde çokanlamlılığının kültürel, biyolojik, antropolojik ve dilbilimsel nedenleri olduğunu belirtir. Aynı zamanda görme algısının dış dünyayı zihnimizde kavramsallaştırdığımız en önemli süreçlerden biri olduğunu vurgular. Görme fiillerinin sözlü veya edebi ortamlarda kullanım sıklığının bu fiillerin geliştirilmenin ve çokanlamlılığın ortaya çıkmasında önemli role sahip olduğunu belirtir.

Yaylagül (2005, ss. 26-27) de bir şeyin varlığını gözle algılamayı ve seçmeyi anlatan *kör-* (*gör-*) fiilinin bir dizi zihinsel etkinliği harekete geçirdiği için ileri dil aşamasında başka zihinsel anlamlar da elde ettiğini belirtir.

Türkiye Türkçesinde duyularla ilgili algısal fiillerin kullanım sıklığı hakkında inceleme yapan Hirik (2017, ss. 66-67), çalışmasında görme duyusu ile ifade edilen fiil çeşitliliğinin diğer duyulara göre daha fazla olduğunu, aynı zamanda en yüksek kullanım sıklığı sergilediğini bildirmiştir. Sık kullanılma, çokanlamlılaştırma potansiyelini artıran önemli bir parametre olarak değerlendirilmektedir.

4.2.2. Duyma Duyusu ve Duyma Duyusuyla İlgili Algı Fiilleri

İşitme duyusunun uyarıyı havadaki basınç değişiklikleridir. İşitme, havadaki basınç dalgalarının titreşimi dış kulak, orta kulak ve iç kulak olmak üzere üç önemli bölümden oluşan kulak kanalında bir sinir akımı oluşturduğunda meydana gelir ve bu sinir akımı beyne iletilir (Morgan, 2017, ss. 230-235).

İşitme, görme duyusu ile birlikte birincil duyular arasında kabul edilir. Diğer duyulara kıyasla görme ve işitme duyuları daha etkili ve önemli sayılmaktadır (Morgan,

2017, s. 235) (Cüceloğlu, 2019, ss. 100-101). Viberg (2001, s. 1306) tarafından düzenlenen güvenilirlik hiyerarşisine (Görme > İşitme > Dokunma > Koku, Tat) göre işitme duyusu görme duyusundan sonra ikinci sırada yer almaktadır.

İşitme duyusu ile ilgili algı fiillerinin de anlamsal genişlemeye yatkın olması dilbilimcilerin ilgisini çeken bir konu olmuştur. İşitme sürecinde, gözden farklı olarak açma-kapama gibi isteğe bağlı bir mekanizma yoktur, yani herhangi bir sesin alımlanması dinleyicinin kontrolünde değildir. Duyma, duyulanı anlama, kabul etme olarak açıklanır. *Dinle-* fiilinin, itaat et fiiliyle bağlantılı olma nedeni de bununla ilgilidir (Sweetser, 2002, s. 43). Evans ve Wilkins'in (2000) yukarıda sözü edilen çalışmasında ise *işit-* fiilinin Avustralya yerli dillerde idrak alanıyla ilgili anlam genişlemesine uğrayabileceği gösterilmiştir.

Türkiye Türkçesinde duyuma ilişkin algı fiilleri arasında dilde duyma duyusu ile ilgili algı fiillerinin kullanım sıklığının görme duyusuna ilişkin algısal fiillerden sonra en yüksek olduğu tespit edilmektedir. Bu durum aynı zamanda görme duyusu ile ilgili algı fiilleri gibi işitme duyusu ile ilgili algı fiillerinin de çokanlamlı olmasına sebep olmuştur (Hirik, 2017, ss. 67-68).

Aslan Demir (2018, ss. 334-335) ise Türkiye Türkçesinde işitme duyusu ile ilgili algısal fiillerin anlam uzantılarını incelediği çalışmasında, sınamaya açık bir hipotez kurulabileceğini bildirmiştir. “Kulak” Türkçe'nin en dikkatli duyu organıdır. Aslan Demir ayrıca Türkiye Türkçesindeki işitme fiillerinden *dinle-* fiilinin *dikkat etmek, önemsemek, itaat etmek; duymak* fiilinin *haber almak; işitmek* fiilinin *ikaz edilmek vb.* olmak üzere her birinin farklı metaforik gelişmeler gösterdiğine dikkat çekmiştir.

4.2.3. Dokunma Duyusu ve Dokunma Duyusuyla İlgili Algı Fiilleri

Dokunma duyusu denilince akla gelen ilk alıcı organ el ve parmak uçlarımızdır. Ancak yukarıda bahsedilen diğer duyulara kıyasla dokunma duyusu oldukça karmaşık bir sistem içermektedir. Dokunma duyusunda tüm vücudumuzun farklı bölgelerine farklı seviyelerde dağılan deri dokularından bahsedilebilir. Aynı zamanda basınç, ısı ve ağrı

hücrelerini de içerir. Bu nedenle tüm deri yüzeyindeki serbest sinir uçları dokunma duyusu için reseptörler olarak tanımlanabilir. Aslında derinin derin bölgelerinde (kaslarda) bulunan reseptörler de uyarının niteliğine bağlı olarak dokunma duyusuna hizmet sağlar. Basınç hissi, deriye farklı basınç seviyelerinin müdahalesi ile oluşur. Deri sıcaklığı normal değer altına düştüğünde veya normal sıcaklığın üzerine çıktığında ısı hissi uyarılır (Morgan, 2017, s. 261).

Sweetser (2002, s. 45), dokunma duyusunun algıdan çok duygularla ilgili olduğunu belirtir. Bu duyunun kişisel, genel ve nesnel olmayan bilgilere sahip olduğunu bildirir. Tüm Hint-Avrupa dillerinde dokunma duyusunu ifade etmek için *feel* (hissetmek) fiilinin kullanıldığını ve bu fiilin sadece görme ve duymayı içermeyen daha genel bir algıyı ifade ettiğini bildirir. Ayrıca bu fiilin yalnız genel algı ile bağlantılı olmadığını, aynı zamanda duygusal açıdan hissetmekle de yakın ilgiye sahip olduğunu belirtir. Sweetser, dokunma alanı ve duygu alanını birbirile ilişki içerisinde ele alır. Söz konusu bu durumun dokunma duyusunu ifade eden fiillerin anlamlarını da etkilediğini bildirir.

İbarretxe-Antunano, (1999, s. 68) dokunma duyusunu her zaman duygu alanıyla ilişkilendirilmiştir. “*Derinden duygulandım*” veya “*dokunaklı sözler*” gibi ifadelerin İngilizce’de yaygın olarak kullanıldığını belirtmiştir. Daha 1921’de Hans Kurath, duyu algısını duygulara göre sınıflandırmış ve "kinestetik, içgüdüsel ve dokunsal algıların, işitme ve özellikle görme duyularından nispeten daha güçlü bir tona sahip olduğunu, tat-koku algılarının orta bir zemin tuttuğunu" belirtmiştir. Kurath, duyu algısından duyguya bu anlam transferini, her iki alanın paylaştığı duygu benzerliğine dayanarak açıklamıştır. Bu bağlantı etimolojide de açıklamasını bulmaktadır (Akt. İbarretxe-Antunano, 1999, s. 68).

Buck (1949), Batı Germen dillerinde "hissetmek" için kullanılan genel kelimenin, "dokunarak algılamak" gibi, yalnızca fiziksel algıya değil, aynı zamanda ilk çağlarda bile duygulara atıfta bulunduğu işaret eder. Bununla birlikte, dokunma fiillerin taşıyabileceği farklı anlamlar gözden geçirilirse, bu fiillerin sadece duygu alanıyla değil, diğer anlam alanlarıyla da eşlediği görülür (Akt. İbarretxe-Antunano, 1999, s. 68).

İbarretxe (1999, ss. 96-97), çalışmasında dokunma duyusu için İngilizcede “touch” ve hissetmek “feel”, Baskçada “ukitu” ve İspanyolcada “tocar” terimlerinin kullanıldığını vurgulamıştır.

The concept of 'touch' in the formation of the Croatian and Turkish lexicon: The example of tactile verbs (2017) adlı çalışmada, Raffaelli ve Kerovec tarafından Hırvatça ve Türkçe dilleri üzerine inceleme yapılmış ve bu inceleme sonucunda bu iki dilin birbiri ile alakasız olduğu görülmüştür. Dokunma duyusu fiilleri aracılığıyla bu diller arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Böylelikle, dokunma duyusunu ifade eden fiillerden Hırvatçada *tak*, *dir* ve *pip* fiilleri değerlendirilirken, Türkçede *dokun-* ve *değ-* fiillerinde meydana gelen metaforik anlamlar incelenmiştir. Raffaelli ve Kerovec (2017, s. 138) bu çalışmada, Hırvatçada adı geçen fiilleri görünüş açısından değerlendirirken, Türkçede touch- not- fiillerinden türeyen diğer fiillere de (change-, change-, touch gibi) yer vermiştir.

Türkçedeki dokunma duyusu fiillerinin çokanlamlılığı üzerine inceleme yapan Aslan Demir (2021, ss. 101-104) çalışmasında dokunma duyusunu ifade eden “dokunmak” fiilinin şu metaforik anlamlarını belirtmiştir: duygu yaratmak; yön ve ilham vermek; rahat vermemek; zarar vermek.

4.2.4. Tat Duyusu ve Tat Duyusuyla İlgili Algı Fiilleri

Tat duyusunun uyarıcıları kimyasaldır ve alıcılar hücrelerdir. Hücrelere sızan kimyasal maddeler, tat hücrelerinde jeneratör görevi görerek sinir liflerinde sinir akımının ortaya çıkmasına neden olur (Morgan, 2017, s. 235). Tat algısı tatlı, ekşi, tuzlu, acı gibi tatların ve bu tatlarla ilişkili maddelerin tanınmasını içerir.

Dokunma ve koku alma gibi ikincil duyular arasında da kabul edilen tatma duyusu, Viberg'in (1984, ss. 146-158) tipolojisinde de dokunma ve koku alma duyularıyla birlikte yer almaktadır. Özellikle koku duyusu ile tat duyusunu belirten fiiller, Viberg'in tipolojisine dahil ettiği dillerde ortaklık göstermektedir. Örneğin, İsveççe'de *täv* kelimesi kokuyla birlikte tat duyusunu ifade etmek için de işlev yapmaktadır. Bu türlü bir anlam ifade eden fiillerin sergilediği sözlükleşme ve bunun sonucunda meydana gelen anlam açılımlarının azlığı hiyerarşiye de etki göstermektedir. Viberg hiyerarşisinde (Görme > İşitme > Dokunma > { Koku, Tat) bu anlam en alt sırada yer almaktadır.

Tatma duyusuna ait fiillerle ilgili Sweetser tarafından yapılmış değerlendirmede bu duyusunun zihinsel alanla metaforik ilişkisinin diğer algılara kıyasla az olduğuna tanıklık edilmektedir. Hint-Avrupa dil ailesine dahil olan diller üzerine yapılan ilişkin bu değerlendirmede, tat almanın içsel benliğimizle daha yakın bağlantıya sahip olduğu ve bu anlama ait fiillerle dilde kişisel zevkleri veya hoşnutsuzlukları temsil ettiği ifade edilir (2002, s. 44).

Evans ve Wilkins tarafından Avustralya dilleri üzerine yapılan incelemede tat duyusunu ifade eden fiillerin genel olarak *denemek* metaforik anlamını sergilediği ve bu fiillerde başka anlamları belirten fiillerin anlamlarında genişleme olmadığını tespit edilmiştir. (2000, s. 560) Ayrıca bazı dillerde *denemek* ve *tatmak* anlamlarının aynı fiille ifade edildiği ve bu iki anlam arasındaki ayrımın bağlama bağlı olduğunu, yani eğer yemek ya da yemekle ilgili bir şey bağlamında, *denemek* anlamı tadın anlamı olarak yorumladığını ifade etmektedir. İbarretxe-Antunano (1999, s. 87) tarafından da İngilizce, İspanyolca ve Baskça dillerindeki verilere dayalı olarak tat alma duyusunun bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu anlamdaki fiilleri değerlendiren İbarretxe-Antunano, *tat-* ve *tat(ını) al-* fiillerindeki anlamsal açılımları bir şeyi deneyimleme ve duygu üretme olarak tanımlar. Tat duyusunun dilde ifadesini belirten algı fiillerinde izlenilen metaforik anlamların yanı sıra bu anlamı oluşturan isim sözcüklerde de metaforik anlamların olduğunu bildirir. Baskça *zapora* (tat) ve İspanyolca *sabor* (tat) adlarının bu iki dilde tat anlamına gelen diğer kelimeler kadar metaforik açılımları olmadığını, yani, şu kelimeler kadar üretken olmadıklarını belirtir. Tat adlarında anlam açılımlarının aynı zamanda kişisel zevkleri veya hoşnutsuzlukları, estetik yargıları da ifade ettiğini vurgular.

Raffaelli ve Kerovec'in *The concept of 'taste' in formation of Croatian and Turkish lexicon: A contrastive analysis* (2017) başlıklı çalışmasında tat kavramı ele alınmış ve Hırvatça (kus) ve Türkçe'de tat duyusunu ifade eden fiiller karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır. Bu çalışmada Raffaelli ve Kerovec tarafından Viberg'in sıralaması da desteklenerek, en çok çalışılan duyuların görme ve işitme olduğu belirtilirken, tat duyusunun en az çalışılan duyusu olduğu vurgulanmıştır. Yapılan birçok bilimsel araştırmalar sonucunda tat alma duyusunun duyuların aktifliği açısından en sonuncu basamakta olduğu gözlemlenmektedir.

4.2.5. Koku Alma Duyusu ve Koku Alma Duyusuyla İlgili Algı Fiilleri

İnsanlar için görme ve işitme kadar öncelikli olarak kabul edilmeyen ve ikincil bir duyu olarak ele alınan bir diğer duyu da koku almadır. Atmosferdeki gaz molekülleri koku duyusunun uyarıcıları rolünü sahiplenmektedir. Burun boşluğundaki koku reseptörlerinin koku molekülleri ile temas etmesi sonucunda elektriksel bir dürtü üretilir. Elektriksel uyarı sinir lifleri boyunca ilerleyerek beynin ön loblarının altında bulunan koku soğanına ulaşır (Arkonaç, 2014, s. 76) (Akt. Özkan Kurt, 2020, s. 151).

Dokunma ve tat alma duyusu gibi koku alma duyusu da ikincil duyu sırasında yer almaktadır. Koku alma duyusu insan ve hayvanlar için gerçeklik hakkında bilgi edinmenin en temel yollarından biri olarak ele alınmaktadır (Kövecses, 2010, s. 347). Viberg (2001, s. 158) tarafından bu duyuya “kişisel duyu” adı verilmektedir. Aynı zamanda Viberg, bu duyunun ilk olarak hoşla gitmeyen duyguyu belirleme amaçlı kullanıldığını belirtmiştir. Viberg'in sıralamasında (Görme > İşitme > Dokunma > { Koku, Tat) bu duyu dokunma duyusundan sonra dördüncü sırada yer almaktadır. Bu hiyerarşide, koku alma duyusuna ait ve karşılık gelen fiiller onunla ilgili olarak ortaya çıkan anlam açılımları kendinden önceki duyulara göre zayıf kalmaktadır. Viberg tarafından koku duyusu hakkında bir başka inceleme de İsveççe algılama fiilleri üzerine yapılmıştır. Bu çalışmada *kok-*, *kokla-* fiillerinin hoş olmayan anlam ifade etmesi ve bu fiilin farklı anlamları ifade etmek nedeniyle sıfatlarla kombinasyon biçiminde kullanımı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. *Kokla-* fiilinin kötü anlama eğilimli olması durumunun birçok dilde sergilendiği de ifade edilmiştir (Özkan Kurt, 2020, s. 151). Viberg ayrıca, koklamak “şüphelenmektir” metaforu üzerinde de durmuştur (1984, 157).

Sweetser (2002, ss. 36-43) koklama duyusu hakkında fazla bir değerlendirmeye sahip değildir. Sweetser koklama duyusundan bilişsel alana kadar metaforik ilişkileri olan çok az eşleme olduğunu belirtir. Koklama duyusunun Hint-Avrupa dil ailesine dahil olduğu dillerde çok daha genel bir algı altında sergilendiğini belirtir. Diğer algılarda olduğu gibi Sweetser, koklama duyusunda da hedeflenen alanları yani sistematik olarak oluşan metaforik anlam açılımlarını belirtmemiştir. Sweetser'den sonra yapılan araştırmalar, bu anlamın metaforik açılımlarının sanıldığı kadar az olmadığını sergilemektedir.

Türkçede algı fiillerini ele alan çalışmalarda koklamak fiilinin çokanlamlı varyantlarından söz edilibir. Özkan Kurt, *Batı Türkçesinde Algı Fiillerinin Çokanlamlılaşması* başlıklı doktora tezinde TS'den ve EATD'den yararlanarak koklamak fiilinin şu anlam genişlemelerinin olduğunu tespit etmiştir: bişeyin özelliklerini taşımak; tahminde bulunmak; sezmek; çürük kokmak; bozuk olmak; ortaya çıkarmak (ne olduğunu anlamak) (2020, s. 153).

Karahasanoğlu, *Yakut (Saha) Türkçesinde Duyu Fiilleri* başlıklı çalışmasında duyu fiillerinin ifade ettiği mecaz anlamları tespit etmiştir. Çalışmasında Yakutçada koku alma duyusunu ifade eden fiiller içerisinde yer alan *sibirkee* fiilinin mecaz anlam olarak "hissetmek" anlamını belirttiğini bildirmiştir (Karahasanoğlu, 2022, s. 142).

4.3. Azerbaycan Türkçesinde Algı Fiillerinde Çokanlamlılık

Bu bölümde algı fiillerinde meydana gelen metaforik anlam açılımlarının nasıl olduğu, yani bu anlamların ortaya çıkış sebepleri açıklanacaktır. Anlamın somuttan soyuta açılımı gibi değerlendirmeler *Beden Olarak Zihin* kavramsal metaforuna göre yapılacaktır.

Aşağıda Azerbaycan Türkçesindeki beş temel duyu ile ilgili algılama fiillerinde ortaya çıkan çokanlamlılık ele alınacaktır. Azerbaycan Türkçesinde yer alan görmek, duymak, dokunmak, koklamak ve tatmak fiillerinin anlamları, *Beden Olarak Zihin* kavramsal metaforunun yani alt metaforların alt haritalarını ortaya koyacak şekilde yer alacaktır. Ardından hedef alanları zihinsel ve bilişsel alanlardan farklı olan metaforlar verilecektir. Fiziksel alandan soyut alana yapılan haritalama dışındaki metaforlar da özellik seçim süreci temelinde değerlendirilecektir.

4.3.1. Görme Fiillerinde Çokanlamlılık: Bak-, Gör-

Azerbaycan Türkçesinde görme duyusunu ifade etmek için *görmək* (görmek) ve *baxmaq* (bakmak) fiilleri kullanılmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde *bakmaq* fiili 1. ve 2. örnekte olduğu üzere gerçek veya prototipik anlamda “görmek için gözlerini bir şeye sabitlemek” biçiminde kullanılmaktadır:

1) *Şəklə baxmaq* (A.D.İ.L.)

(Resme **bakmak**)

2) *Pəncərədən baxmaq* (A.D.İ.L.)

(Pencereden **bakmak**)

Görme duyusunu ifade eden diğer bir fiil olan *görmək* fiili ise ilkin anlamında “gözle algılamak” anlamını ifade etmektedir. 3. ve 4. örneklerde prototip anlamda kullanılmaktadır:

3) *Hadisəni öz gözümlə gördüm* (A.D.İ.L.).

(Hadiseyi kendi gözümle **gördüm**)

4) [*Telli :] Vallah , xanım , elə görməmişdən ərə getmək lazımdır , yoxsa əvvəl görəndə daha sonra yaxşı olmur* (O.O.B.O.).

Vallahi hanımefendi, **görmeden** evlenmemiz lazım yoksa ilk görmeniz iyi olmaz

4.3.1.1. Bakmak Fiilinde Çokanlamlılık

Azerbaycan Türkçesinde *baxmaq* (*bakmaq*)- fiilinin genişletilmiş anlamları aşağıdaki şekildedir:

1. Bakmak Gözden Geçirmektir

Bakmak fiilinin “bir şeyi görmek, seyretmek” anlamında bir fiziksel alandan bir diğer fiziksel alana geçiş sağlayarak yarattığı anlamlardan biri “gözden geçirmek”tir. Bu fiil “gözden geçirmek” başlığı altında “okumak, okuyarak veya göz atarak tanımak, tanışmak, kontrol etmek, gözden geçirerek düzeltmek” gibi anlamsal görünüşler sergilemektedir. Aşağıdaki 5. örnekte *bak-* fiili “göz atmak, kontrol etmek, gözden geçirmek” anlamlarını ifade etmektedir: eski kağıtlara bakmak – eski kağıtları kontrol

etmek, gözden geçirmek; 6. örnekte *bak-* fiili “okumak, okuyarak veya göz atarak tanımak” anlamlarını belirtmektedir.

- 5) *Çox yaxşı fikirdir. (kənara) Deyəsən işim əvvəldən yaxşı gətirir. (Hacı Murada) İndi, ay hacı. Evdə sandığı açıb köhnə kağızlara baxırdım* (Ta.).

(Bu çok iyi bir fikir. (bir kenara) Görünüşe göre işim en başından beri iyi gidiyor. (Hacı Murad'a) Şimdi, ey hacı. Evde sandığı açıp eski kağıtları **gözden geçiriyordum**).

- 6) *Alxas bəy məhəllədə taxta kətilin üstündə oturub eynəyinin qalın şüşəsindən qəzetlərə baxa-baxa deyirdi ki, alimlər bu saat bu məsələ ilə məşğuldurlar* (B.G.T.).

(Alhas Bey mahallede tahta bir sandalyeye oturdu ve gözlüğünün kalın camından gazeteleri gözden geçirerek ilim adamlarının bu saatte bu konuyla meşgul olduğunu söyledi).

İbarretxe Antunano, çalışmasında görme fiillerinin İngiliz, Bask ve İspanyol dillerinde “gözden geçirmek” (to revise) anlamının olduğunu tespit etmiştir (İbarretxe-Antunano, 1999, s. 57)

2. Bakmak Araştırmaktır

Bakmak fiilinin taramalarda dikkati çeken bir diğer metaforik anlamı “araştırmak”tır. Bakmak fiilinin ifade ettiği bu ilgili metaforik anlamda da bir fiziksel alandan diğer bir fiziksel alana anlam transferi olduğu

gözlemlenmektedir. Araştırmak sözcüğü kelime anlamı olarak “bir şeyi ya da bir kimseyi bulmak için bir yeri gözden geçirmek, inceden inceye aramak” demektir (TS). Mantık çerçevesinde baktığımızda bir şeyi aramak veya arayarak bulmak için duyu organlarımızdan en önemlisi olan göz duyu organı kullanılır. Bu sebeple, bakarak yapılan bir eylemde kelimenin ilkin fonetik yapısının sabit kalarak böyle bir anlam kayması yaşaması anlambilimsel açıdan her dilde gözlemlenebilecek bir dil olayıdır. Bahsi geçen bu durum 7-8. örneklerde de gözlemlenmektedir. Bu örneklerde bakmak fiili “görmek”

anlamından belirli bir düzeyde uzaklaşarak “araştırmak, incelemek” anlamlarını karşılamak için kullanılmıştır. Aşağıdaki örneklerde “konuyla ilgili bir çok şeye baktım” denildiğinde, konuyla ilgili araştırma, inceleme yapıldığı anlatılmaktadır.

7) *Bu mövzuyla bağlı bir çox şeyə **baxdım** (A.D.İ.L.)*

(Bu konuyla ilgili bir çok şeyi **inceledim**).

8) *Bu kitabın yazılarkən bir çox xarici mənbələrə **baxılmış**, sahə tədqiqatları aparılmışdır (A.D.İ.L.).*

(Bu kitap yazılırken bir çok yabancı kaynaklar **incelenmiş**, alan araştırmaları yapılmıştır).

İbarretxe Antunano, çalışmasında görme fiillerinin İngiliz, Bask ve İspanyol dillerinde incelemek, araştırmak (to study) anlamlarının olduğunu tespit etmiştir (İbarretxe-Antunano, 1999, s. 57).

3. Bakmak Örnek Alaktır

Bakmak fiilinin metaforlaşma yoluyla yarattığı anlamlardan biri de “örnek almak”tır.

Bakmak ve görmek fiillerinin her ne kadar benzer veya aynı anlamlar taşıdığı düşünülse de, bu iki fiilin temel anlamları arasında ince bir çizgi var. Bakmak fiili “bakışı bir şey üzerine çevirmek” anlamını ifade ederken, görmek fiili “gözün görmesi yoluyla bir şeyin varlığını seçmek” anlamını belirtmektedir (TS). Buradan da görüldüğü üzere bakmak fiili anlam olarak bir aşamalı eylemken, görmek fiili bir şeye önce bakmayı, sonra bakılan şeyin varlığını seçmeyi gerektiren iki aşamalı bir eylemi ifade etmektedir. Bakmak fiilinden farklı olarak burada bir analiz yapılmaktadır. İnsan baktığı bir şeyin varlığını seçtikten sonra yapılan bu analizin sonucunda bir neticeye varır. Baktığı ve gördüğü şeyin hakkında bir fikir oluşturur ve bu fikirden kaynaklı olumlu veya olumsuz bir örnek alma durumu meydana gelir. Bu fikirden ilerleyerek *bakmak > görmek > analiz etmek > örnek almak* gibi bir anlam sıralaması kurulabilir. Aşağıdaki 9-10. örneklerde de bak- fiili “örnek almak” anlamını ifade etmektedir:

9) *Yoldaşlarına bax , özünü düzəlt* (A.D.İ.L.).

(Arkadaşlarına **bak**, kendini düzelt).

10) *Sən ona baxma, öz ağılnla iş gör* (O.B.O.).

(Ona **bakma**, kendi aqlınla bir şeyler yap).

4. Bakmak Tavır Sergilemektir

Bakmak fiilinin bir diğer metaforik anlamı “tavır sergilemek”tir. Bu fiilin 3. metaforik anlamında verilen bilgilerden ilerleyerek analiz edilen bir bilginin insan beyninde olumlu veya olumsuz bir etki bıraktığı bilinmektedir. Bu etki bireyin öznel düşüncesi de eklendiğinde bir tepkiye, tavır sergilemeye dönüşür. Buradan da *bakmak* > *analiz etmek* > *tavır sergilemek* gibi mantıksal bir anlam sıralaması oluşturulabilir.

11-12. örneklerde olduğu gibi bir şey hakkında belirli bir fikir, yorum sahibi olarak ona uygun “tavır sergilemek”tir.

11) *Heç ağılna gəlməzdi ki, onun ölümündən sonra qayını Sultan Yaqub bacısı ilə uşaqlarına düşmən kimi baxar* (X.K.).

(Kayınbiraderi Sultan Yakub'un ölümünden sonra kız kardeşine ve çocuklarına düşman gibi **davranacağını** hiç düşünmemişti).

12) *Həcər xanım, mən də sizdən rica edirəm ki, məni bəlaya salmayasınız, məgər mən Çingizə doğma ana kimi baxmamışam?* (E.v.İ)

(Hacar hanım, sizden ricam, benim belaya sokmayınız, Cengize kendi annesi gibi **davranmadım** mı?)

5. Bakmak Dikkat Etmektir

Bakmak fiili fiziksel alandan bilişsel alana geçiş sağlayarak “dikkat etmek” metaforik anlamını belirtmektedir. Bu fiil “dikkat etmek” başlığı altında “aldırış etmek, göz önünde bulundurmak, kulak vermek” gibi anlamsal görünümler sergilemektedir.

13-14. örneklerde *bak-* fiili “göz önünde bulundurmak, kulak vermek, dikkat etmek” anlamlarını ifade etmektedir.

13) *Bıçlı qaya çapan külüngü var gücü ilə qayaya çırpırdı. Daş isə onun sözünə baxmırdı* (D.).

(Bıyıklı kaya kazmayla tüm gücüyle kayaya vuruyordu. Taş ise onun **sözlerini dinlemiyordu**).

14) *O vaxt ki, onun doğrudan da görür ki, ürəyi daha sözünə baxmır* (X.K.).

(O zaman kalbinin artık **sözlerini dinlemediğini** gerçekten görüyor).

6. Bakmak Değerlendirmektir

Bakmak fiili diğer bir metaforik anlam olarak “bir olayı değerlendirmek, bir olaya yorum yapmak” anlamlarını belirtmek için kullanılmaktadır. Genellikle bir olay, bir şey hakkında fikir belirtilmesi, yorum yapılması için işlev yapmaktadır. *Bakmak* fiilinin bu metaforik anlamı için *bakmak* > *analiz etmek* > *değerlendirmek* biçiminde bir anlamsal sıralama kurulabilir. Yani, burada bakmak fiilinin bu anlamı “tavır sergilemek” metaforik anlamından farklı olarak soyut bir anlamı ifade etmektedir. 15-16. örneklerde de bir olaya fikir bildirilmesi, değerlendirilmesi için *bak-* fiili kullanılmaktadır.

15) *Bəs buna Təbriz camaatı necə baxar? Axı sarayın yanında, belə bir gündə...* (X.K.)

(Tebriiz halkı buna nasıl **bakacak**? Ne de olsa sarayın yanında, böyle bir günde...)

16) *Bu işə sadə bir iş kimi baxmaq olmaz* (A.D.İ.L).

(Bu işi basit bir iş olarak **değerlendirmek** olmaz).

Özkan Kurt, Batı Türkçesinde algı fiillerinin anlam genişlemelerini incelediği doktora tez çalışmasında görme fiillerinin “değerlendirmek” anlamının olduğunu belirtmiştir (Özkan Kurt, 2020, s. 206).

İbarretxe Antunano, çalışmasında görme fiillerinin İngiliz, Bask ve İspanyol dillerinde değerlendirmek, yargılamak “to consider, to judge” anlamlarının olduğunu tespit etmiştir (İbarretxe-Antunano, 1999, s. 57).

7. Bakmak Kontrol Etmektir

Bakmak fiilinin metaforlaşma yoluyla yarattığı anlamlardan biri “kontrol etmek”tir. Bu fiil “kontrol etmek” başlığı altında “dikkate almak, düşünmek, akıl yürütmek” gibi anlamsal görünüşler sergilemektedir. Aşağıdaki 17. örnekte *bak-* fiili “ölçüp-biçmek, kontrol etmek”, 18. örnekte “etrafını kontrol ederek bir şeylere bakmak” anlamlarını ifade etmektedir:

17) *Gərək cəmi idarələri gəzəm, Haqq-hesablarına baxam* (M.N.B.)

(Bütün ofisleri ziyaret etmem, hesaplarını **kontrol etmem** gerekiyor).

18) *Papağının içindən əsgiyə düyünlü açarları çıxardır, dörd tərəfinə baxa-baxa sandığın içindən mücrünü çıxardıb pulları sanayır* (Ta.).

(Anahtarları şapkadın düğümlü anahtarları çıkarır, etrafını **kontrol ederek** sandıktan mührü çıkarır ve parayı sayar).

İbarretxe Antunano, çalışmasında görme fiillerinin İngiliz, Bask ve İspanyol dillerinde dikkate almak (to regard) anlamının olduğunu belirtmiştir (İbarretxe-Antunano, 1999, s. 57).

8. Bakmak İlgilenmektir

Bakmak fiili fiziksel alandan sosyal alana geçiş sağlayarak “ilgilenmek” metaforik anlamını ifade etmektedir. Bu fiil “ilgilenmek” başlığı altında “hizmet etmek, ilgi göstermek, temin etmek, ihtiyacını karşılamak” gibi anlamsal görünümsergilemektedir. 19-20. örneklerde *bak-* fiili “ilgi göstermek, hizmet etmek” anlamlarını belirtmektedir.

19) *Mehdi bəy doğru deyir, qoy Azad bəy gedib naxoşuna **baxsın**, sonra gəlib bizimlə səhərə kimi kef edər* (D.B.).

(Mehdi Bey doğru söylüyor Azad Bey gitsin hastasıyla **ilgilensin**, sonra gelip bizimle sabaha kadar eğlenir).

20) *Nurəddin xəstə olduğu üçün evdəki hər kəs ona **baxırdı*** (N.).

(Nureddin hasta olduğu için evdeki herkes onunla **ilgileniyordu**).

Özkan Kurt, çalışmasında Batı Türkçesinde görme fiillerinin “ilgilenmek” anlamını ifade ettiğini belirtmiştir (Özkan Kurt, 2020, s. 175).

İbarretxe Antunano da çalışmasında görme fiillerinin İngiliz, Bask ve İspanyol dillerinde ilgilenmek, dikkat etmek (to take care) anlamlarını tespit etmiştir (İbarretxe-Antunano, 1999, s. 60).

Clauson sözlüğünde de bak fiilinin öntür olmayan anlamları sırasında “(biriyle) ilgilenmek” genişletilmiş anlamı yer almaktadır (Clauson, 1972, s. 311).

9. Bakmak Muayene Etmektir

Bir doktorun hastasını muayene etmesi bağlamında kullanılan metaforik anlamdır. “Muayene etmek” başlığı altında *bakmak* fiili “tedavi etmek, tıbbi olarak izlemek, tıbbi olarak ilgilenmek, tıbbi olarak kontrol etmek” anlamsal görünümsergilemektedir. 21. örnekte *bak-* fiili “hastayı muayene etmek, hastayla ilgilenmek” anlamlarını, 22. örnekte “muayene etmek, tıbbi olarak kontrol etmek” anlamlarını ifade etmektedir.

21) *Xəstəyə **baxmaq** üçün həkim çağırın* (A.D.İ.L.)

(Hastaya **bakmak** için doktor çağırın).

22) *Həkim Nurəddini soyundurub hər yerinə **baxdı*** (N).

(Doktor Nureddin'in üzerini çıkartıp ve her yerine **baktı**).

10. Bakmak Yön Bildirmektir

Bir şeyin yerini, nerede olduğunu, nasıl yerleştiğini belirtmek amacıyla bakmak fiili “yön, istikamet” anlamını da bildirmektedir. “Yön, istikamet bildirmek” başlığı altında “açılmak, çevrilmek, dönmek” gibi anlamsal görünümsergilemektedir. 23. örnekte *bak-* fiili “odanın penceresinin bahçeye açıldığını” ifade ederek odanın yerini, evini yönünü de belirtmiş olmaktadır. 24. örnekte *bak-* fiili “binanın ön tarafının kuzey yönüne baktığını” ifade etmektedir.

23) *Otağın divarları pəhləvanlar rəsmi ilə müsəvverdir, otağın pəncərəsi bağçaya **baxır*** (Ta.).

(Odanın duvarları güreşçilerin resimleriyle boyanmıştır, odanın penceresi bahçeye **açılmaktadır**).

24) *Binanın ön tərəfi şimala **baxır*** (A.D.İ.L.).

(Binanın ön tarafı kuzeye **bakmaktadır**).

11. Bakmak Bağlı Olmaktır

25-26. örneklerde *bakmak* fiili “bağlı olmak, ilgili olmak, tabi olmak” anlamlarını ifade etmektedir. 25. örnekte *bak-* fiili “işin birine bağlı olduğu” anlamını belirtmektedir. 26. örnekte ise “bu iş senin yeteneğine, zekana bakıyor” denildiğinde “ bu iş senin yeteneğinle ilgilidir, yeteneğine bağlıdır” anlamları ifade edilmektedir. Bu örneklerden görüldüğü üzere bakmak fiilinin bir fiziksel alandan diğer bir fiziksel alana geçiş sağlayarak kazandığı anlamsal görünümser “bağlı olmak, ilgili olmak, tabi olmak”tır.

Yani metaforlaşma yoluyla elde edilen bir diğer metaforik anlam “Bakmak – Bağlı olmak”tır.

25) *Bu iş sənə baxır, Adil, hər kəs sənə inanır* (Kö.).

(Bu iş sana **bağlıdır**, Adil, herkes sana güveniyor).

26) *O baxır sənin fərsətinə* (A.D.İ.L.).

(O senin yeteneğine **bağlıdır**).

Bakmak fiilinin bu genişletilmiş anlamı Tarihi Türk lehçelerinde de kendisini göstermektedir (Sev, 2017, ss. 1007-1013).

4.3.1.2. Görmek Fiilinde Çokanlamlılık

Azerbaycan Türkçesinde *görmək* (*görmek*)- fiilinin genişletilmiş anlamları aşağıdaki şekildedir:

1. Görmek Tesadüf Etmektir

İlgili metaforik anlam, sadece anlık bir karşılaşma ya da rastlaşmayı ifade etmektedir. “Görmek – Tesadüf etmektir” başlığı altında *gör-* fiili “karşılaşmak, rastlaşmak” gibi anlamsal görünümsergilemektedir. 27-28. örneklerde *gör-* fiili anlık bir hadiseyi anlatmakta, “tesadüf etmek, karşılaşmak, rastlaşmak” anlamlarını ifade etmektedir.

27) *Gəzdim , dolandım, uğradım hər yərə*

Mən böylə bir qadın görmədim hələ (A.).

Gezdim, dolandım, her yere uğradım

Ben böyle bir kadına **rastlamadım**.

28) *Sən xislətdə bir qəhrəman görmədim,*

Sən təbiətdə bir insan görmədim (A.).

(Senin gibi bir kahramana **rastlamadım,**

Sen tabiatlı bir insana **tesadüf etmedim**).

Sarı (Sarı, 2019, s. 145), Özkan Kurt (Özkan Kurt, 2020, s. 177) çalışmalarında görmek fiilinin “karşılaşmak, rastlaşmak” anlamlarını belirtmişler.

2. Görmek Ziyaret Etmektir

Görmek fiilinin fiziksel alandan sosyal alana geçerek ifade ettiği metaforik anlamlardan biri “ziyaret etmek”tir. Bu metaforik anlam, sadece birini, bir şeyi kısa süreliğine ziyareti, birine baş çekmeyi ifade etmekte, uzun süren bir görüşme süreci, birlikte bulunma ve vakit geçirme bilgisini arka planda barındırmamaktadır. 29-30. örneklerde *gör-* fiili “kısa süreliğine de olsa ziyareti, buluşmayı” ifade etmektedir.

29) *Bu xaraba vilayətdə insaf qalmayıb, müriüvvət qalmayıb, əlavə Hürü nənə, Fəxrəddinə deyərsən ki, mənə görməmiş getməsin... Vay fələk!* (M.F.)

(Bu yıkık vilayette adalet kalmadı, refah kalmadı, ayrıca Huri nine, Fahreddin'e beni **görmədən** gitmemesini söyle... Vay felek!)

30) *Xəstəni görməyə getdi* (A.D.İ.L.)

(Hastayı **ziyaret etmeye** gitti).

Özkan Kurt, çalışmasında Batı Türkçesinde görmek fiilinin “ziyaret etmek” anlamını ifade ettiğini belirtmiştir (Özkan Kurt, 2020, s. 174). İbarretxe Antunano da çalışmasında görmek fiilinin ziyaret etmek (to visit) anlamının olduğunu göstermiştir (İbarretxe-Antunano, 1999, s. 58).

3. Görmek Hissetmek/ Duymaktır

Görmek fiili fiziksel alandan duygusal alana geçiş sağlayarak “bir şeyden etkilenmek, duymak, sezme, anlamak” anlamlarını ifade etmektedir. İlgili metaforik

anlam için *görmek* > *ruhsal değişim* > *duygusal değişim* biçiminde mantıksal bir sıralama oluşturulabilir. 31-32. örneklerde de *gör-* fiili “hissetmek, duymak” anlamlarını belirtmektedir.

31) *Bax, siz bu dərəcə məhzun olduğunuz halda, Turxan bəydə hiç öylə bir hal görünmüyordu* (M.).

(Bakın bu kadar üzgün olduğunuz halde, Turhan Bey'de hiç öyle bir hal **gözükmüyordu**).

32) *Səndə bir başqa hal görüyorum, bu gün sana bir şeymi olmuş?* (M.)

(Sende başka bir hal **görüyorum**, bugün sana bir şey mi oldu?)

4. Görmek Fark etmektir

Fiziksel olarak görme algısı temelinde oluşan bu metaforik anlam, görme sonucu varılan bir durumun önceki tecrübelerle ya da önceki bir durumla karşılaştırıldığında bir değişime uğradığının bilincine varma ya da bir şeylerin farkına varma durumunu ifade etmektedir. 33-34. örneklerde *gör-* fiili “her şeyin farkına varma” durumunu belirtmektedir.

33) *Döydük döşümüzə... ayılıb gördük*

Dünya aslan imiş, amma biz pişik! (T.İ.)

(Göğsümüze dövdük... Uyandık ve **gördük**

Dünya bir aslanmış ama biz kedi!)

34) *Çünkü o görmədi, görə bilməzdi*

Sənin məqsədinin əsl məğzini (Y.)

(Çünkü o **görmedi, göremezdi,**

Senin amacının asıl niyetini).

Sarı, *Algı Fiillerinide Çok Anlamlılık: Gör- Örneği* adlı çalışmasında görmek fiilinin “fark etmek” anlamına sahip olduğunu göstermiştir (Sarı, 2019, s. 152).

5. Görmek Tanık Olmaktır

Görmek fiilinin ifade ettiği bir diğer metaforik “tanık olmak”tır. İlgili metaforik anlam bir şeye, bir olaya isteyerek veya istemeyerek tanıklık etmeyi anlatmaktadır. “Tanık olmak” başlığı altında *gör-* fiili “nasibi olmak, görmeyi başarmak” gibi anlamsal görünüşleri sergilemektedir. 35. örnekte “kahramanın nasıl bir devirde yaşadığı, nasıl olaylara tanıklık ettiği, nelerin onun nasibi olduğu” durumu anlatılmaktadır. 36. örnekte de *gör-* fiili “yaşamak, kısmeti olmak” anlamlarını ifade etmektedir.

35) *Sən heybətli, cəhənnəmli dövürləri gördün, Sabir!*

İşçilərə yağdırılan təhqirləri gördün, Sabir!

Kəndlilərin boynundakı zəncirləri gördün, Sabir!

Ürəyinin sapı nazik fəqirləri gördün, Sabir (S.ü.).

(Müthiş, cəhennem gibi zamanları **gördün** Sabir!

İşçilere yapılan hakaretleri **gördün** Sabir!

Köylülerin boynundakı zincirleri **gördün** Sabir!

Yufka yürek yoksulları **gördün** Sabir).

36) *Selma da aqibət xoş bir gün görür (A.).*

(Selma da sonunda bir hoş gün **görür**).

Özkan Kurt, çalışmasında görmek fiilinin “tanık olmak” anlamını ifade etmiştir (Özkan Kurt, 2020, s. 176).

İbarretxe Antunano da çalışmasında görmek fiilinin şahit olmak “to witness” anlamının olduğunu göstermiştir (İbarretxe-Antunano, 1999, s. 61).

Alm-Arvius çalışmasında görmek fiilinin burada tespit edilen metaforik anlamına yakın “deneyimlemek, maruz kalmak” anlamlarının olduğunu belirtmiştir (Alm-Arvius, 1993, s. 332).

6. Görmek Öngörmek/Hayal Etmektir

Bu metaforik anlam “insanların yaşamak istediği veya başına gelmesini istemediği olayların kafasında canlandırması”nı ifade etmektedir. “Öngörmek, hayal etmek” başlığı altında *gör-* fiili “kafasında canlandırmak, tasavvur etmek” gibi anlamsal görünümsergilemektedir. 37. örnekte *gör-* fiili “kahramanın yaşamak istemediği olayların yakınlaştığını kafasında canlandırma” durumunu anlatmaktadır. 38. örnekte ise *gör-* fiili “kahramanın olmasını istediği olayları hayal etme” durumunu ifade etmektedir.

37) *Qambayev dähşätli sonun yaxınlaşdığını görürdü* (Y.İ.H.).

(Gambayev korkunç sonun yaklaştığını **görüyordu**).

38) *Gözlərini yumdu ve gələcəktə bütün müharibələrin bitdiyini, hər kəsin xoşbəxt olduğunu görərək yuxuya getdi* (M.v.M).

(Gözlerini kapadı ve gelecekte tüm savaşların bittiğini, herkesin mutlu olduğunu **hayal ederek** uykuya daldı).

Görmek fiilinin ifade ettiği “öngörmek, hayal etmek” metaforik anlamları Özkan Kurt’un çalışmasında da yer almaktadır (Özkan Kurt, 2020, s. 172).

İbarretxe Antunano da çalışmasında İngiliz, Bask, İspanyol dillerinde görmek fiilinin hayal etmek, öngörmek “to imagine, to visualise” anlamlarının olduğunu göstermiştir (İbarretxe-Antunano, 1999, s. 56).

7. Görmek Anlamaktır

Belirtildiği gibi görmek fiili kendinde bir analiz barındırır. Görmek fiilinin “anlamak” metaforik anlamına iki açıdan bakılabilir. Birinci anlamı “var olan bilgiler ve veriler esasında neticeye varıp anlamak”tır. İkincisi ise “gerçekleşmiş bir durumun ardından netice esasında anlamak”tır. Buradan görmek fiilininin bu metaforik anlamı için *görmek > değerlendirmek > anlamak* sıralaması meydana gelir. 39-40. örneklerde görüldüğü üzere bu metaforik anlam bir şeyin sonucunu somut veya soyut anlamda görünür kılmak için kullanılmaktadır.

39) *Aşkardı ki , hər iş sahibi ilin axırında dəftərləri qoyar qabağına və başlar hesab etməyə ki, **görsün** qazancı nə olub və zərəri nə olub* (P.Q.).

(Yıl sonunda her işletme sahibinin defterleri önüne koyduğu ve karının ve zararının ne olduğunu **anlamak** için hesap yaptığı aşikardır).

40) *İndi **gördünmü**, doğru deyirəm* (E.v.İ).

(Şimdi **anladın mı**, doğru söylüyorum).

Görmek fiilinin ifade ettiği “anlamak” metaforik anlamı Özkan Kurt'un çalışmasında da bulunmaktadır.

8. Görmek Yetmek/Yeterli Gelmeştir

Görmek fiili bu metaforik anlamı “bir gereksinimi karşılayacak, giderecek nicelikte olmak” anlamını ifade etmektedir. “Yetmek” başlığı altında “yeterli olmak, kafi olmak” gibi anlamsal görünümler sergilemektedir. 41-42. örneklerde *gör-* fiili “ birşeyin ne zamana na kadar yeterli olacağını” anlatmak için kullanılmaktadır.

41) *Bu çörək iki günə bizi **görər*** (A.D.İ.L.).

(Bu ekmek bize iki gün **yeter**).

42) [*Bədəl :] Əvvəla Rəhim xandan gətirdiyimiz sursat neçə müddət bizi **görər?***

(K.D.)

(Öncelikle Rahim Han'dan getirdiğimiz mühimmat bizi ne zamana kadar **yetecek?**)

9. Görmek Konuşup Fikir Almaktır

Görmek fiilinin bir fiziksel alandan sosyal alana geçerek elde ettiği metaforik anlamlardan biri de “konuşup fikir almak”tır. Bu metaforik anlam “konuşup fikir almak” başlığı altında “istişare etmek, muvafakat almak, razılık almak” gibi anlamsal görünümsergilemektedir. 43-44. örneklerde *gör-* fiili “birşey hakkında karar verilmeden önce olayla ilgili şahısla görüşüp fikir alınması” durumunu ifade etmek için kullanılmaktadır.

43) *Bir qərar vermədən əvvəl, Rüstəm bəyi **görmək** lazımdır* (Me.).

(Bir karar vermeden önce, Rüstəm Bey'le **konuşmak** lazım).

44) *Sabah gedib ev sahibini **görək**, sonra nə edəcəyimizi qərarlaşdırarıq* (A.D.İ.L.).

(Yarın gidip ev sahibi ile **konuşalım**, sonra ne yapacağımıza karar veririz).

10. Görmek Rüşvet Vermektir

Görmek fiilinin bir diğer metaforik anlamı bir işin yerine getirilmesi için kolaylık sağlamak amacıyla birilerine illegal bir şekilde bahşış, para vermek anlamını ifade eden “rüşvet vermek”tir. 45-46. örneklerde *gör-* fiili “işin çözülmesi için önceden vezire rüşvet verdiği” durumunu ifade etmektedir.

45) *Dövlətli qabaqcadan vəziri **görmüş** imiş. Vəzir də hökmü təsdiq edir* (A.D.İ.L.).

(Zengin adam vezire önceden **rüşvet vermiş**. Vezir de hükmü onaylamış).

46) *Koxanı² gör kəndi çap* (A.D.İ.L.).

(Kohaya **rüşvet ver** köyü yağmala).

11. Görmek fiili “İş” kelimesiyle birlikte - Yapmaktır

Görmek fiili bir işin yapıldığını, uygulandığını ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu bakımdan görmek fiilinin bir diğer metaforik anlamı “yapmak”tır. Görmek fiili “yapmak” anlamını belirtirken 47-48. örneklerde olduğu gibi daha çok “iş görmek” gibi kalıp yapıyla ifade edilmektedir.

47) *Bundan əlavə də burada ayrı işlər görürdülər* (X.K.).

(Ayrıca burada farklı işler de **yapıyordular**).

48) *Qoymursan ki, mən öz işimi özüm görüm* (O.O.B.O.).

(Kendi işimi kendim **yapmaya** izin vermiyorsun).

12. Görmek Kuşku Duymak/ Suçlamaktır

Görmek fiilinin bu metaforik anlamı başkalarının iyi niyet ve amaçlarını kötüye yorarak işkillenme, bir olguyla ilgili gerçeğin ne olduğunu kestirememekten doğan kararsızlık, kuruntu, şüphe duygusunu ifade etmek için kullanılmaktadır. İnsanlar bir şeyden emin olmak için gözle görülebilir, somut bir gerçek arar. Bu sebepten dolayı, bir şeyden emin olmak, inanmak için dilde “gözle görmek gerek” ifadesi kullanılır. Soyut olan bilgiler esasında gelinen neticenin bir parçası kuşku barındırabilir. Çünkü bizzat tanıklık edilen olaylar, somut bilgiler sabittir ve an içerisinde değişmediği için kuşku uyandırmaz. Gözle görünen bir durumun gerçekliği ve netliği gözle görülmeyen bir durumun kesin olmasına dair kuşku oluşturabilir. Yani, görmek fiilinin bu metaforik anlamı, gözle görülmeyen şeyden gözle görülmüşcesine bir kuşku duymak ve bunu daha

² Sovyetler Birliği döneminde köy ağası, kaymakam. Dönemin devlet yapıları ve sosyal-politik işlevleri açısından kullanılan bu kelime zaman içerisinde işlevinin kaybetmiştir ve şuan arxaik sözler listesinde yerini almaktadır.

da güçlendirerek suçlamaya kadar gidebilecek bir anlam kayması sergilemesi sonucunda ortaya çıkar. 49. örnekte iyi niyet ve amaçlarını kötüye yorma durumu ifade edilmektedir. 50-51. örneklerde bir olguyla ilgili gerçeğin ne olduğunu kestirememekten doğan kararsızlık, kuruntu, biri suçlama durumu anlatılmaktadır.

49) *Merd Allahından **görər** namərd yoldaşından. (Atasözü)*

(Mert adam Tanrısından, mert olmayan arkadaşından **görür**).

50) *[Oğurluğu] çayxana sahibi kəndlilərdən **görürdü** (B.O.) .*

(Çayevi sahibi köylülerden [hırsızlığı] **görürdü**).

51) *Başımıza gələn bütün bəlalərin səbəbkarı olaraq **görürəm** onu (M.F.).*

(Başımıza gelen tüm sorunlara sebep olarak onu **görüyorum**).

13.Görmek Yaşamak/Tecrübe Etmektir

Görmek fiili “bazı olayları yaşamak, bazı şeyleri tecrübe etmek” anlamını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu metaforik anlam “yaşamak, tecrübe etmek” başlığı altında “bazı olaylara, duygulara uğramak, yakalanmak, geçirmek” gibi anlamsal görünümsergilemektedir. 52-53. örneklerde “çekmek, yakalanmak” anlamlarını belirtmek için kullanılmaktadır. 54. örnekte *gör-* fiili “yaşamak, çekmek” anlamlarını ifade etmektedir.

52) *Çox çətinlik **görmək** (A.D.İ.L).*

(Çok zorluklar **çekmek**)

53) *Xəstəlik **görmək** (A.D.İ.L).*

(Hastalığa **yakalanmak**)

54) *Bir ađ gün görmədim, səfa görmədim;*

Hiç bir gözəldə bir vəfa görmədim (M).

(İyi bir gün görmedim, sefa görmedim;

Hiçbir güzelde vefa görmedim).

Özkan Kurt, Batı Türkçesinde de görmek fiilinin “denemek” anlamının ifade ettiğini belirtmiştir (Özkan Kurt, 2020, s. 176). Bundan başka, Voinov da çalışmasında Tuvacada görmek fiilinin bu anlamda kullanıldığını tespit etmiştir (Voinov, 2013, s. 68, Akt. Özkan Kurt, 2020, s. 176).

14. Görmek Gezmektir

Bu metaforik anlam 55-56. örneklerde olduğu gibi “birinin herhangi bir yerde yaşadığını, olduğunu, bulunduğunu, herhangi bir yeri gezdiğini” anlatmak için ifade edilmektedir.

55) *Sən də **gördüyün** şəhərlərdən, oxuduğun kitablardan bizə nəğil edəcəksən*
(C.Q.)

(Sen de bize **gördüğün** şehirler ve okuduğunuz kitaplar hakkında hikayeler anlatacaksın).

56) *Mən həyatım boyunca bir çox ölkələri **görmüşəm*** (A.D.İ.L.).

(Ben hayatım boyunca birçok ülkeleri **gördüm**).

4.3.2. İşitme Fiillerinde Çokanlamlılık: İşit-

Azerbaycan Türkçesinde işitme duyusunu ifade etmek için *eşitmək* (işitmek) kullanılmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde *işitmek* fiilleri gerçek anlamda 57-58. örneklerde olduğu gibi “herhangi bir sesi kulakla algılamak” biçiminde kullanılmaktadır:

57) *Ağagül evin yan divarına söykənmiş nərdivanın dalınca getdiyi üçün bu axırını sözləri əməlli-başlı eşitmədi...* (T.D.Q.)

(Ağagül, evin yan duvarına dayanan merdiveni almak amacıyla gittiği için bu son sözleri **duymadı**...)

58) *İndi seyidin sözlərini eşitdikdə ürəyi qorxuya düşdü* (Q.U.).

(Şimdi Seyyid'in sözlerini **duyunca** yüreği korkuya kapıldı).

4.3.2.1. İşitmek Filinde Çokanlamlılık

Azerbaycan Türkçesinde *eşitmək(işitmek)*- filinin genişletilmiş anlamları aşağıdaki şekildedir:

1. İşitmek Haber Almaktır

İşitmek fiilinin “haber almak” metaforik anlamı “birinden bir şeyler duymak, yeni bir haber almak” anlamını ifade etmektedir. “Haber almak” başlığı altında bu fiil “haberdar olmak, bilgi almak, farkında olmak, bilmek” gibi anlamsal görünümsergilemektedir. 59. örnekte *işit-* fiili “haber almak, bilgi almak” anlamlarını, 60. örnekte ise “haberdar olmak, farkında olmak, bilmek” anlamlarını ifade etmektedir.

59) *Cəfərdən başınıza gələn hadisəni eşitdim* (N.).

(Sana olanları Cafer'den **duydum**).

60) *İndi, əzizim, eşitdin ki, bu mənim hiyləm deyil, alman aliminin fikridir* (S.X.).

(Şimdi canım, bunun benim numaram değil, bir Alman bilim adamının fikri olduğunu **duydun**).

Özkan Kurt, Batı Türkçesinde işitmek fiilinin “haberdar olmak” anlamını ifade ettiğini belirtmiştir (Özkan Kurt, 2020, s. 182). Aslan Demir de çalışmasında işitme fiillerinin “haber almak” anlamını belirttiğini göstermiştir (Aslan Demir, 2018, s. 335).

İbarretxe Antunano çalışmasında İngiliz, Bask, İspanyol dillerinde işitme fiilinin bilgilendirilmek “to be informed” anlamının olduğunu belirtmiştir (İbarretxe-Antunano, 1999, s. 66).

2. İşitmek Nasihat Kabul Etmektir

İlgili metaforik anlam “birinin söylediklerine kulak vermek, nasihatlarını kabul etmek, birinin söylediklerine uymak” anlamlarını ifade etmektedir. İnsan kulak duyu organıyla duyduğu ses, kelime ve cümleleri beyinde analiz ederek olumlu veya olumsuz biçimde algılamaktadır. İşitmek fiilinin “nasihat kabul etmek” metaforik anlamı toplum tarafından yanlış olarak tanımlanan bir şeyde çoğu zaman kendinden yaşça büyük insanlar tarafından söylenen ve işitilen olumlu fikirlerin kabul edilmesini belirtmektedir. 62. örneklerde de *işit-* fiili “söze bakmak, uymak, nasihat kabul etmek” anlamlarını belirtmektedir.

61) *Onun dostluq etdiyi qadınlardan şübhələnirəm. Xüsusən onun bugünkü səyahəti də qorxuludur onu bu səyahətə buraxmayın , o sizin sözlünüzü eşidər ! (Q.v.Q).*
(Arkadaş olduğu kadınlardan şüpheliyim. Hele bugünkü yolculuğu da ürkütücü, sakın onun bu yolculuğa çıkmasına izin vermeyin, o sizin sözlünüzü **dinler!**)

62) *Qızım sənə deyirəm, gəlinim sən eşit!* (Deyim).
(Kızım sana diyorum, gelinim sen **duy!**)

Aslan Demir’in çalışmasında işitmek fiilinin anlamları içerisinde bu metaforik anlama yakın olan “ikaz edilmek” anlamı yer almaktadır (Aslan Demir, 2018, s. 335).

4.3.3. Dokunma Fiillerinde Çokanlamlılık: Dokun-, Değ-

Azerbaycan Türkçesinde dokunma duyusunu ifade etmek için *toxunmaq* (dokunmak) ve *dəymək* (değmek) fiilleri kullanılmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde *dokunmak* fiili gerçek anlamda 63-64. örneklerde olduğu gibi “eliyle veya vücudun başka bir yeri ile bir şeye vurmak, temas etmek, elini vurmak” biçiminde kullanılmaktadır.

63) *Məsməxanım lap suyun kənarına gəlib yalın ayaqları ilə nəm qumun üstündə dayandı, uzaqlara baxdı, sonra yalın barmaqlarına **toxunan** ilıq suya baxdı, sonra əyilib bir ovuc su götürdü* (B.G.T.).

(Masma Hanım suyun en kıyısına geldi ve ıslak kumun üzerinde çıplak ayaklarıyla durdu, uzaklara baktı, sonra çıplak ayak parmaklarına **değen** ılık suya baktı, sonra eğildi ve bir avuç su aldı...)

64) *Ağarza çıxmaq istəyəndə, kimsə qapını bərk itələdi, qapı onun alınına **toxunub** yaraladı* (B.A.).

Ağarza gitmeye çalıştığında biri kapıyı sertçe itti, kapı alınına **çarptı** ve onu yaraladı.

Diğer dokunma duyusuna ait olan *değmek* fiili ise 65-66. örneklerde olduğu gibi gerçek anlamda “temas etmek, çarpmak, dokunmak” anlamlarını ifade etmektedir.

65) *Daşın biri Bollunun ayağına bərk **dəymişdi*** (M.Q.K.).

Taşlardan biri Bollu'nun bacağına sert **çarpmıştı**.

66) *...bəzən həftələrlə, aylarla **əl dəyməyən** bədəni də bu nəvazişi hiss edirdi* (B.G.T.).

...bazen haftalarca, aylarca **dokunulmayan** bedeni de bu okşamayı hissetti;

4.3.3.1. Dokunmak Fiilinde Çokanlamlılık

Azerbaycan Türkçesinde *toxunmaq* (*dokunmak*)- fiilinin genişletilmiş anlamları aşağıdaki şekildedir:

1. Dokunmak Zarar Vermek/ Kısıtlamaktır

Dokunmak fiili somut fiziksel alandan soyut alana geçiş sağlayarak “ bir şeyin yerini değiştirmek, bozmak, bir şeye zarar vermek” anlamlarını belirtmektedir. Bu anlamdan da ikinci bir anlam genişlemesine uğrayarak “bir şeylerin doğasını bozmak, etkilemek, haklarını kısıtlama” gibi anlamsal görünümler sergilemektedir. 67. örnekte *dokun-* fiili “birilerine zarar vermek” anlamını ifade etmektedir. 68. örnekte ise *dokun-* fiili “Bir ülkenin topraklarına zarar verilmeyecek, değilmeyecek” anlamını belirtmek için kullanılmaktadır.

67) Hərgah sənin Rusiyaya meylinin arxasında o fikir gizlənirsə ki, Rusiya sənə toxunmayacaq, Fətəli şahla da qohum olduğun üçün, İran şahlığı sənə toxunmayacaq, səhv edirsən, qardaşım! (H.T.)

(Rusya'ya olan eğiliminizin arkasında, Rusya'nın ve Fətəli Şah'la akraba olduğunuz için İran krallığının size **dokunmayacağı** fikri gizliyse, yanılıyorsunuz, kardeşim!)

68) Bu müqavilə imzalandıqdan sonra kimsə sizin torpaqlarınıza toxunmayacaq (F.K.).

(Bu sözleşme yapıldıktan sonra kimse sizin topraklarınıza **dokunmayacak**).

Aslan Demir, çalışmasında dokunmak fiilinin metaforik anlamları içerisinde “zarar vermek, kısıtlamak” metaforik anlamlarını da belirtmiştir (Aslan Demir, 2021, s. 104).

2. Dokunmak Birşey Hakkında Konuşmak/ Bahsetmektir

Dokunmak fiilinin ifade ettiği anlamlardan biri “birşey hakkında konuşmak, bahsetmek”tir. İlgili metaforik anlam 69-70. örneklerde görüldüğü üzere “konuya dokunmak”, “meseleye dokunmak” gibi yapılarla daha çok ifade edilmektedir. Bu metaforik anlam “herhangi bir konudan, olaydan bahsetmek, konuşmak” anlamlarını belirtmektedir.

69) *Lakin yeni ışıqda biz bir aləmi, böyük gələcəyi görürük. Süleyman Sani "Tutu quşu" (1909) hekayəsində də aktual məsələyə **toxunmuşdur** (Müq).*

(Ama yeni bir ışıqta bir dünya, böyük bir geleceği görüyoruz. Süleyman Sani, "Tutukuşu" (1909) hikayesinde de bu asıl meseleye **değınmiştir**).

70) *Yeri gəlmişkən bu məsələyə də **toxunmaq** istərdik (A.D.İ.L.).*

(Bu arada bu konuya da **değınmek** isteriz).

3. Dokunmak Hiss Yaratmaktır

Dokunmak fiili fiziksel alandan duygusal alana geçiş sağlayarak "hiss yaratmak" anlamını ifade edebilmektedir. Dokunma fiilinin bu metaforik anlamı için *Dokunma > ruhsal değışim > kötü etkilenme* biçiminde bir anlam sıralaması oluşturulabilir. Dokunmak fiilinin kelime anlamları TS'de şu şekilde belirtilmektedir:

1. el sürmek, değmek, temas etmek;
2. nesnelere sıcaklık, soğukluk, sertlik, yumuşaklık gibi niteliklerini deri altındaki sinir uçları aracılığıyla duyumsamak.

Duyumsadığımız bir şeye aynı zamanda el sürmüş, temas etmiş oluruz. Varolan düzeyi etkilemek veya değıştirmek için ilk önce ona dokunmamız gerekir. Buradan yola çıkarak herhangi bir durumun veya olayın insan üzerinde duygusal anlamda yarattığı değışim yani, sabit bir duygusal durumdan acıma, merhamet, üzüntü haline geçebilmesi anlambilimde dokunmak fiilinin bir metaforik anlamı olarak karşımıza çıkmaktadır.

71) *Küçədəki dilənçinin pərişan vəziyyəti görənlərin **qəlbinə toxundu** (N.).*

(Sokaktaki dilencinin perişan durumu görenlerin **kalbine dokundu**).

72) *Uşaq evində gördüyümüz **qelbe toxunan** menzere uzun iller yadımızdan çıxmıyacaqdı (A.D.İ.L.).*

(Çocuk Esirgeme Kurumu'nda gördüğümüz **kalbe dokunan** manzara uzun yıllar aklımızdan çıkmayacaktı) .

71-72. örneklerde “kalbe dokunmak” ifadesi insan üzerinde üzüntü yaratan bir duyguyu anlatmaktadır. Dokunmak fiili 71. örnekte bir dilencinin, 72. örnekte ise Çocuk Esirgeme Kurumu'nda olan çocukların durumuna acıma duygusunu anlatmak için kullanılmaktadır.

“Kötü etkilemek” başlığı altında *dokun-* fiili “hakaret etmek, kalbine değmek, kalbini kırmak, alay etmek” anlamsal görünüşler sergilemektedir.

73) *Belə deməklə sizin qəlbinizə toxunmadım?* (H.T.)

(Bunu söyleyerek **kalbini kırmadım** değil mi?)

74) *Sənin ürəyinə toxundum bayaq,*

Əgər belədirsə, keç təqsirimdən (Q.).

(Senin **kalbini kırdım** demin

Eğer öyleyse, beni affet).

Dokunmak fiilinin “hiss yaratmak” anlamı örneklerden görüldüğü üzere “kalbine, kalbime” kelimeleri ile birlikte kullanılmaktadır.

Aslan Demir, çalışmasında dokunmak fiilinin “duygu yaratmak” metaforik anlamının olduğunu belirtir (Aslan Demir, 2021, ss. 101-102).

4. Dokunmak İlgili Olmaktır

İlgili metaforik anlam “herhangi bir konuyla, olayla alakadar olmak, ilgili olmak” anlamlarını ifade etmektedir. 75-76. örneklerde de *dokun-* fiili “bazı şeylerin, olayların biriyle ilgisi, alakası” durumunu ifade etmektedir.

75) *Bu məsələ ilə əlaqədar şikayətlər mənə toxunur* (A.D.İ.L.).

(Bu konudaki şikayetler bana da **dokunuyor**).

76) *Ş a h m a r bəy. Dadaş, bu yaxşı olmadı, bu sözün bir ucu da sizə **toxunur***
(E.T.B.Ş.).

(Dadaş, bu iyi olmadı, bu sözün bir ucu da size **dokunuyor**).

Özkan Kurt, Batı Türkçesinde dokunmak fiilinin “ilgili olmak” metaforik anlamının yer aldığını belirtmiştir (Özkan Kurt, 2020, s. 184).

4.3.3.2. Değmek Fiilinde Çokanlamlılık

Azerbaycan Türkçesinde *dəymək (değmek)*- fiilinin genişletilmiş anlamları aşağıdaki şekildedir:

1. Değmek "göze", "gözümə", kelimeleriyle – Görünmektir

Değmek fiili 77-78. örneklerde olduğu üzere "göze", "gözümə", kelimeleriyle birlikte kullanılarak metaforik anlam olarak “görünmek” anlamını belirtmektedir.

77) *Bu fikirdə ikən **gözümə** bir gün bəd **dəydi*** (Qon.)

(Ben bu düşünceler içindeyken bir gün **gözümə** kötü **gözüktü**).

78) *Kimsə **dəymir gözünə**,*

Deyinir öz-özünə (İ.M.)

(Kimse **çarpıyor gözüne**,

Konuşuyor kendi kendine).

2. Değmek Kulağa “kulağa”, “kulağına”, “kulağıma” kelimeleri ile - Kulağa Ulaşmaktır

Değmek fiili “kulağa”, “kulağına”, “kulağıma” kelimeleri ile birlikte “Kulağa Ulaşmak” anlamını ifade etmektedir. 79-80. örneklerde de *değ-* fiili “kulağıma”

kelimesiyle birlikte kullanılarak “duymak, kulağa ulaşmak” anlamlarını belirtmektedir.

79) *Qapıdan çıxdıqda **qulağıma** Şahbaz tərəfindən – iki dost, iki düşmən, - sədası **dəydi** (İ.D.İ.D.).*

(Kapıdan çıktığımda **kulağıma** Şahbaz tarafından iki dost, iki düşman sesi **ulaştı**).

80) Ah, yenə **qulağıma** bir söz **dəydi** (.L.Y.).

(Ah, yine bir kelime **duydum**).

3. Değmek “yere” kelimesiyle – Düşmektir

Değmek fiili “yere” kelimesiyle birlikte “düşmek” anlamını ifade etmektedir. 81-82. örneklerde de *değ-* fiili yere kelimesiyle birlikte kullanılarak “yere düşmek, yere çarpmak” anlamlarını belirtmektedir.

81) *Öpür qəbrin torpağını, birdən-birə*

*Üzü üstə **dəyir yerə** (T.)*

(Öpüyor mezar toprağını, ansızın

Yüzü **yere çarpıyor**).

82) *Bu yerə **dəyməyin** zərbindən zavallı uşağın ürəyi getdi (N.).*

(Zavallı çocuk, bu **yere çarpmanın** şokundan bayıldı).

4. Değmek "soğuk" kelimesi ile – Üşütmek/ Soğuktan Hastalanmaktır

Değmek fiili 83-84. örneklerde de olduğu üzere "soğuk" kelimesi ile – “Üşütmek/ Soğuktan Hastalanmak” anlamlarını ifade etmektedir.

83) *H e y d ə r q u l u . X e y r , x a n ı m , b a ş ı n ı z ü ç ü n q o r x u s u y o x d u r , h ə k i m g ə l m i ş d i , d e d i s o y u q d ə y i b d i r . Ü ç - d ö r d g ü n ə s a ğ a l ı b d u r a c a q d ı r (E . v . İ) .*

(Hayır hanımefendi, size yemin ederim ki, korkmanıza gerek yok, doktor gelmişti, **üşütmüş** dedi. Üç dört gün içinde iyileşecektir).

84) *Ə h m ə d , b a l a m , ü s t ü a ç ı q n i y ə y a t ı b s a n , s o y u q d ə y ə r (C . Y .) .*

(Ahmet, evladım, neden açıkta uyuyorsun **üşütürsün**).

5. Değmek "Birbirine" kelimesiyle – Karışmaktır

Değmek fiili 85-86. örneklerde olduğu üzere "birbirine" kelimesi ile kullanılarak, somut fiziksel alandan soyut alana geçiş sağlayarak “karışmak” anlamını ifade etmektedir.

85) *H ə r ə m l ə r d ə y d i l ə r b i r i - b i r i n ə ,*

B a x d ı l a r h ə s ə d l ə r ə q i b l ə r i n ə (İ . H .) .

(Haremler **karıştı birbirine**,

Baktılar hasetle rakiplerine).

86) *T o y ə h l i b i r i - b i r i n ə d ə y d i (X . K .) .*

(Düğündeki insanlar **birbirine karıştı**)

6. Değmek Ziyaret Etmektir

Değmek fiilinin bir fiziksel alandan sosyal alana geçerek ifade ettiği anlamlardan biri “ziyaret etmek”tir. Bu metaforik anlam, sadece birini, bir şeyi kısa süreliğine ziyareti, birine baş çekmeyi ifade etmekte, uzun süren bir görüşme süreci, birlikte bulunma ve vakit geçirme bilgisini ortaya koymamaktadır. 87-88. örneklerde *değ-* fiili “kısa süreliğine bir yere veya birine gitmek, ziyaret etmek” anlamını ifade etmektedir.

87) *Axşama qədər bir neçə yerə dəydi, bir neçə adamla görüşdü, nəhayət, qaranlıq düşəndə Şeyx Heydər in evinə yan aldı (X.K.).*

(Akşama kadar birçok **yeri gezdi**, birkaç kişiyle görüştü ve nihayet hava kararınca Şeyh Haydar'ın evine gitti).

88) *Sən get, evə dəy, mən də gedim, görüm arvad süfrəni açıbdırmı? (D.)*

(Sen git, evi **ziyaret et**, ben de gidip karım masayı hazırlamış mı bakayım?)

7. Değmek “Yardımlı” kelimesi ile – Yardımcı Olmaktır

Değmek fiili 89-90. örneklerde görüldüğü üzere yardımlı kelimesiyle “yardımlı etmek, faydalı olmak” anlamlarını ifade etmektedir.

89) *Hələ Hüseyin Lələ bəyin deməyinə görə o tərəflərə yenə də səfərə gedəcəklər.*

Onda bu adamın onlara köməyi dəyə bilərdi (X.K.).

(Hüseyin Lala Bey'e göre yine o taraflara seyahat edecekler. O zaman bu kişi onlara **yardımlı edebilir**).

90) *Onları zindandan çıxarıb aparanda mənim də köməyim dəyib (X.K.).*

(Ben de zindandan çıkarıp götürdüklerinde benim de onlara **yardımlı dokundu**).

8. Değmek Değər Biçmektir

Değmek fiilinin “değər biçmek” metaforik anlamı “bir şeylerin değərini, kıymetini biçmek” durumunu belirtmek için kullanılmaktadır. Değmek fiilinin kelime anlamı: 1. aralarında hiç aralık kalmayacak biçimde birbirine yaklaşmak. “Perde yere değdi”, 2. dokunmak, vurmak ya da çarpmak. “Kolum kapı koluna değdi” şeklinde anlaşılmaktadır. İlk anlamdan ilerleyecek olursak, değmek bir şeyin bir değərine mesafe açısından yaklaşması neticesinde oluşan bir eylemdir. Burada verdiğimiz “değər biçmek” metaforik anlamı ise fiziksel alandan soyut bir alana geçiş yaparak, bir şeyin genel olarak bilinen kıymet veya değərine ne kadar yaklaşabilmesi hakkındadır.

91. örnekte de *değ-* fiili “almazların ne kadar değere sahip olduğunu” anlatmak için kullanılmaktadır. 92. örnekte *değ-* fiili “bu sözlerin hiç bir değeri olmadığı” anlamını belirtmektedir.

91) *Qılıncının qəbzəsindəki almazlar nəyə desən dəyər* (X.K.).

(Kılıncının kınındaki elmaslar neyi istersen **değer**).

92) *Bu sözlər bir pula dəyməz, axırını sözümdür* (H.Q.).

Bu sözler bir **kuruş etmez** son sözümdür.

9. Birkaç kelimeyi birleştirerek çeşitli ifadeler oluşturur; örneğin: **gözü değmek, zarar değmek, kafası taşa değmek, dişi dişine değmek.**

93) *Axırda birinin uşağa gözü dəyəcəkdir, - deyib Nəcibə xanıma şikayət edərdi* (Ə.).

(Sonunda birinin **gözü** çocuğa **değecek** diye, Naciba Hanım'a şikayet edecek).

94) *Qanunu əyəndə, onun ziyanı*

Qayıdıb özünə dəyəcək yənə... (Qiy.)

(Yasayı büktüğünüzde, **zararı**

Geri gelip yine kendini **vuracak...**)

4.3.4. Koklama Fiillerinde Çokanlamlılık: Kokla-, İyle-

Azerbaycan Türkçesinde koklama duyusunu ifade etmek için *qoxlamaq* (koklamak) ve *iyələmək* (iylemek) fiilleri kullanılmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde *koklamak* ve *iyələmək* fiilleri gerçek anlamda 95-96. örneklerdeki gibi “burundan nefes alarak bir şeyin kokusunu almaya çalışmak” biçiminde kullanılmaktadır.

95) *Yeməyi qoxlamaq* (A.D.İ.L.).

(Yemeği **koklamak**)

96) *Bu çiçəkləri iyləyim, belke bir az teskin tapım (S.Ç.).*

Şu çiçekleri **koklayayım**, belki biraz rahatlarım.

4.3.4.1. Koklamak, İylemek Fiillerinde Çokanlamlılık

Azerbaycan Türkçesinde *iyləmək, qoxlamaq (koklamak)*- fiilinin genişletilmiş anlamı aşağıdaki şekildedir:

1. Koklamak/İylemek Arayıp Araştırmaktır

Koklamak fiili somut fiziksel alandan soyut alana geçiş sağlayarak “arıyıp araştırmak” anlamını elde etmektedir. “Arayıp araştırmak” başlığı altında “öğrenip bilmeye çalışmak, araştırıp kontrol etmek” anlamsal görünüm sergilemektedir. 97. örnekte de *kokla-* fiili “arıyıp araştırmak, öğrenip bilmeye çalışmak” anlamlarını ifade etmek için kullanılmaktadır

97) *Qorodovoylar , jandarmalar yenə də öz duracaqlarında gəzişir və gəlib - gedənləri it kimi qoxulayırdılar (Q.v.Q.).*

(Gorodovoylar ve jandarmalar hala karakollarında dolaşıyorlar ve köpek gibi gelip giden insanların **kokusunu alıyorlardı**).

İbarretxe Antunano, çalışmasında koku alma duyusunu ifade eden fiillerin Bask, İngiliz, İspanyol dillerinde “bir şeyin izini sürmek” (to trail something) metaforik anlamını belirttiğini tespit etmiştir (İbarretxe-Antunano, 1999, s. 77).

4.3.5. Tat Fiillerinde Çokanlamlılık: Tat-

Azerbaycan Türkçesinde tat alma duyusunu ifade etmek için *dadmaq* (tatmak) ve *dadına baxmaq* (tat almak) kullanılmaktadır.

Azerbaycan Türkçesinde *tatmak* ve *tat almak* fiilleri gerçek anlamda 98. örnekte olduğu gibi “tadını bilmek için biraz yemek veya içmek” ve 99. örnekteki gibi “genellikle yemek ve içmek” anlamlarında kullanılmaktadır.

98) *Sən məzhəbin haqqı, bu şərablardan bir az **dad*** (V.Ş.M.).

(Mezhebinin üzerine, bu şaraplardan biraz **tat**).

99) ***Dadmaqla** mal tükənməz* (Atasözü).

(**Yemekle** hiç birşey bitmez).

4.3.5.1. Tatmak Fiilinde Çokanlamlılık

Azerbaycan Türkçesinde *dadmaq* (*tatmak*)- fiilin genişletilmiş anlamları aşağıdaki şekildedir:

1. Tatmak Denemektir

Tatmak fiili somut fiziksel alandan soyut alana geçiş sağlayarak “denemek” metaforik anlamını elde etmektedir. İlgili metaforik anlam bir şeyin, her hangi bir olayın bir kaç kez yaşandığını, bir şeylerin tecrübe edildiğini anlatmak için kullanılmaktadır. Tatmak fiili çoğu zaman önceden bilinmeyen bir tadın belirlenmesi ya da önceden bilinen fakat şuanki tat durumu hakkında fikir sahibi olmak amacıyla kullanılan bir eylemi ifade eder. İlgili metaforik anlam ise hem önceden bilinmeyen, hem de önceden yaşanmış bir duygu veya durumu belirtmek için kullanılan bir anlam kaymasına uğramıştır. 100-101. örneklerde de *tat-* fiili “denemek, tecrübe etmek” anlamlarını ifade etmektedir.

100) *Müharibələri də çox görmüşdü. Qalibiyyət də **dadmışdı**, məğlubiyyət də*

(X.K.).

(Ayrıca birçok savaş görmüştü. Zaferi de yenilgiyi de **tatmıştı**).

101) *Qoy nakam getməsin dünyadan o qiz.*

***Dadsın** hər arzusunun yüz nemətini* (K.).

(Dünyayı erken terk etmesin o kız.

Tatsın her dileğin yüz nimetini).

Özkan Kurt, Batı Türkçesinde tatmak fiilinin “deneyimlemek” metaforik anlamının yer aldığını belirtmiştir (Özkan Kurt, 2020, s. 190).

Bask, İngiliz, İspanyol dillerinde de tatmak fiilli “denemek” (to experience) metaforik anlamını belirtmektedir (İbarretxe-Antunano, 1999, ss. 82-83).

2. Tatmak Hissetmektir

Tatmak fiili “yemeği tatmak” fiziksel alanından “her hangi bir duyguyu tatmak” duygusal alanına geçiş sağlamaktadır. *Tat-* fiili “sevgiyi tatmak, acıyı tatmak, mutluluğu tatmak, kötülüğü tatmak vb.” olumlu veya olumsuz duyguları yansıtan ifadeler şeklinde kullanılarak “duymak, hissetmek” anlamlarını ifade etmektedir. 102-103. örneklerde de *tat-* fiili “duyguyu hissetmek” anlamını ifade etmek için kullanılmaktadır.

102) *Özü o müharibələrin acısını **dadmış**, başqalarının da özü kimi uduzmağını istəməmişdi (X.K.).*

(O savaşların acısını kendisi **tatmış**, onun gibi başkalarının da kaybetmesini istememişti).

103) *Bir nəfər mənim əmrinə itaətsizlik etməyə cəsarətlənməmiş və cəsarət edənlər də həmin dəqiqə ölüm şərbətini **dadmışlar** (S.Ç.).*

(Bir kişi emrime karşı gelmeye cesaret edememiş ve cüret edenler de ölüm şerbetini o anda **tatmışlar**).

İbarretxe Antunano, çalışmasında tat alma duygusunu ifade eden fiillerin Bask, İngiliz, İspanyol dillerinde “bir duygu üretmek” (to produce a feeling) metaforik anlamını belirttiğini tespit etmiştir (İbarretxe-Antunano, 1999, ss. 85-86).

3. Tatmak Anlamaktır

Tatmak fiili somut fiziksel alandan soyut alana geçiş sağlayarak “anlamak, aydınlanmak” anlamlarını ifade etmektedir. İlgili fiilin 1. metaforik anlamı olarak

bahsettiğimiz “denemek” anlamında da belirttiğimiz gibi tatmak fiili önceden bilmediğimiz veya bildiğimiz bir tadı ifade etmek için kullanılır. Bildiğimiz bir tat beyinde algılanarak bizde yeni bir fikir oluşturur ve bu fikir zamanla beynimizde sabitlenerek bir şeyi daha kolay anlamamıza yardımcı olur. Çünkü artık bu bilgi yeni değildir, hakkında bir fikrimiz vardır. Bundan dolayı, tecrübe ettiğimiz bir şeyi analiz ederek anlamış oluruz. Tatmak fiilinin bu metaforik anlamı tecrübeden doğan bilgilerle aydınlanmayı ifade eder. 104-105. örneklerde olduğu üzere “aklım bir şey tatmadı” biçiminde kullanılarak “bir şey anlamadım” anlamını belirtmektedir.

104) *Əsgərin ağı koxanın danışığından bir şey **dadmadı** (Me.).*

(Asker koha'nın konuşmasından hiçbir şey **anlamadı**).

105) *Son zamanlarda olan hadisələrdən aqlım heç bir şey **dadmadı** (M.F.).*

(Son zamanlarda olan olaylardan hiç bir şey **anlamdım**)

SONUÇ

Her alanda olduğu gibi, dilde de farklı yaklaşımlar görülmektedir. Öne çıkan bu farklı yaklaşımlar genellikle önceki yaklaşımları reddederek meydana gelmekte olup, varlığını bu reddetme üzerine kurarak destekleyici teorilerle sürdürmektedir. Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesindeki algı fiillerinin çokanlamlılığı ve bu çokanlamlılığın nedenleri incelenmiş ve bu incelemenin sonuçları bilişsel kaynaklı bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümü tezin “Giriş” bölümünü kapsamaktadır. Bu bölümde ele alınan konunun amaç ve öneminden, sınırlılıklarından bahsedilmiştir. Tezde kullanılan araştırma yöntemleri, verilerin toplandığı kaynaklar üzerine durulmuştur. Aynı zamanda tezin konusu ile ilgili temel kavramlar hakkında bilgiler verilmiştir. Temel kavramlar içerisinde bilişsel dilbilim ve anlambilimle ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde anlambilimde çokanlamlılığı yaratan önemli mekanizmalardan biri olan metaforlarla ilgili bilgilere yer verilmiştir. Metaforla ilgili düşünceler klasik ve modern yaklaşım olarak ele alınabilir. Klasik teoride metafor, düşünce olarak değil, bir dil meselesi olarak kabul görmüştür. Gündelik dil alanında metaforik ifadelerin kullanılmadığı varsayılmakta, sadece edebiyat, şiir dilinde metafor mekanizmasının kullanıldığı düşünülmektedir. Bu teoriye göre metafor sadece söze güzellik, canlılık kazandıran bir mekanizmadır. 1970'den sonra metaforla ilgili düşüncelerde yeni yaklaşımlar kendisini göstermeye başlamıştır. Buna göre metafor, artık bilişsel süreçler ve kavramsal alanlar düzeyinde ele alınmaktadır. Böylelikle, bu yaklaşıma göre daha önce dilsel bir olgu olarak kabul edilen metafor, kavramsal bir olgu olarak incelenebilir (Lakoff ve Johnson, 1999:45). Kavramsal metafor kuramına ilişkin bilgi ve örneklerin ardından çalışmada algı alanıyla ilgili metaforlara yer verilmiştir. Bu nedenle, inceleme yöntemi olarak betimlenen Sweetser'ın (1990) *Mind As Body* kavramsal metaforu hakkında bilgilere yer ayrılmıştır.

Üçüncü bölümde çokanlamlılık olgusu hakkında bilgilere yer verilmiştir. Çokanlamlılık bilişsel yaklaşım bağlamında ele alınmıştır. Buna göre genişletilmiş anlamlar prototip anlam etrafında yayılımsal olarak uzlaşma sergilemektedir. Bilişsel yaklaşımda, prototip anlamlardan genişletilmiş anlamlar motive edilir ve bu motivasyonlar, metaforlar,

metonimi, görüntü şemaları vb. bilişsel mekanizmalar tarafından hayata geçer. Bu nedenle, metafor, özellikle çokanlamlılık üzerine yapılan çalışmalarda bilişsel dilbilim veya bilişsel anlambilimde çok önemli bir bilişsel mekanizma olarak kabul edilmektedir.

Dördüncü bölüm ise inceleme bölümüdür. Bu bölümde ilk olarak algı ve algılama kavramları hakkında genel bilgilere yer verilmiştir. Genel bir düşünceye göre algı, insan zihninin çeşitli uyarılar yoluyla duyu organları tarafından dış dünyadaki nesnelere ve olgularını fark etmesi, bu unsurların farkına varması, bunları tanımlaması ve ardından yorumlaması şeklinde oluşmaktadır. Daha geniş bir bakış açısıyla algı, idrak ile ilgili önce fiziksel, sonra zihinsel olarak tüm süreçleri barındırır. Bu bölümde daha sonra algı fiilleri incelenmiş, beş temel duyu (görme, duyma, dokunma, tatma ve koklama) ve bu temel duyuları ifade etmek için kullanılan algı fiilleri ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra Azerbaycan Türkçesindeki algısal fiiller, kavramsal metafor kuramına göre çözümlenmiştir. Bu incelemeyi yapabilmek için öncelikle Azerbaycan Türkçesindeki algı fiillerinin anlam alanları belirlenmiştir. Bu fiillerin prototipik anlamlar ve prototip olmayan anlamları gösterilmiştir. Prototip anlamlar, görme, duyma, dokunma, koklama ve tatma olmak üzere beş temel algının bulunduğu vücut aracılığıyla kazanılan fiziksel anlamlar olarak tanımlanır. Tezde Azerbaycan Türkçesinde algılamayı ifade eden fiillerin anlam alanları belirlenerek bu alanlar arasında yaranan çokanlamlılık bilişsel yaklaşım açısından ele alınmış ve bu çokanlamlılığın nedenleri ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada Azerbaycan Türkçesindeki algı fiillerindeki prototip olmayan anlamlar ve bu prototip olmayan anlamların çokanlamlılıkları ve bu çokanlamlılığın ortaya çıkmasına neden olan kavramsal yapılar şu şekilde belirlenmiştir:

Görme fiillerinden *gör-* ve *bak-* fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri - izlemek, incelemek, gözlemlemek, seyretmek; okumak, gözden geçirmek; tanışmak; çalışmak, meşgul olmak; kontrol etmek, düzeltmek; aramak, araştırmak; birini örnek seçmek, fikir vermek; değerlendirmek, bir tavır sergilemek, saymak, hesaba katmak; aldırış etmek, dikkat etmek, göz önünde bulundurmak, kulak vermek; tartışmak; akıl yürütmek; ilgi göstermek; tedavi etmek, muayene etmek; belli bir yöne yönlendirilmek, çevrilmek; ilgili olmak, tabi olmak; anlamak, hissetmek, duymak; nasip olmak; hayal etmek, kafasında canlandırmak; yetmek, yeterli olmak, kafi olmak; buluşup konuşmak, görüşüp istişare

etmek; uygulamak, yerine getirmek; kuşku duymak, suçlamak; uğramak, yakalanmak; yaşamak, gezmek - olarak tespit edilmiştir.

İşitme fiillerinde *işit-* fiilinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri - herhangi bir sesi kulakla algılamak, almak, duymak, benimsemek; dinlemek, kulak vermek, fikir vermek; haberdar olmak, haber almak, haber yakalamak, bilgi almak, farkında olmak, bilmek; söze bakmak, uymak, nasihat kabul etmek - olarak tespit edilmiştir.

Dokunma fiillerinden *dokun-* ve *değ-* fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri - bir şeye ulaşmak ve dokunmak, rastlamak ve dokunmak, gözüne çarpmak; el vurmak, karıştırmak; ziyaret etmek, kısa bir süreliğine, bir yere veya birine gitmek; anlamlı olmak, gerekli olmak; dokunmak, alay etmek, engel olmak; üstünde öylesine durmak, bunun hakkında konuşmak, bahsetmek; ilgili olmak, alakadar olmak - olarak tespit edilmiştir.

Koklama fiillerinden *qoxla-* ve *iyle-* (kokla) fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri öğrenip bilmeye çalışmak, araştırıp kontrol etmek, her yere baş sokmak, arayıp araştırmak olarak tespit edilmiştir.

Tatma fiillerinden *tat-* ve *tat(ını) al-* fiillerinde ortaya çıkan anlam genişlemeleri belli bir tat vermek, deneyimlemek, tecrübe etmek, zevk almak, keyif almak olarak tespit edilmiştir.

Tezde Azerbaycan Türkçesinde yer alan algı fiillerinin sergilediği metaforik anlamlar eserlerden alınan örnekler aracılığıyla desteklenmiştir. Eserlerden alınan bu örneklerden yola çıkılarak algı fiillerinin bu metaforik anlamlarının kullanım durumları gösterilmiştir.

Bu tezde varılan önemli sonuçlardan biri, çalışmada ele alınan Azerbaycan Türkçesi algı fiillerinin kullanım bağlamında sıralanması açısından tezin literatür kısmında bahsedilen Viberg hiyerarşisine uygunluk sergilememiş olmasıdır. Viberg hiyerarşisine göre birincil duyular olarak görme, işitme, daha sonra dokunma, en sonda ise koku ve tat duyuları yer almaktadır (Görme > İşitme > Dokunma > { Koku, Tat). Bu çalışmada ise ele alınan fiiller ve onların anlam genişlemeleri açısından Viberg hiyerarşisine uygunluğun olmadığı tespit edilmektedir. Böyle ki, bu çalışmada ele alınan fiiller ve anlam genişlemeleri bağlamında birincil duyu olarak görme duyusu, daha sonra dokunma, tat, işitme, koku duyuları yer almaktadır. Çalışmada görme duyusunu belirtmek için *gör-* ve *bak-* fiilleri ve onların ifade ettiği metaforik anlamlar ele alınmıştır. İşitme duyusunu ifade

etmek için, sadece Azerbaycan Türkçesinde sık kullanılan *işit-* fiili ve bu fiilin iki anlam genişlemesine yer verilmektedir. Dokunma duyusunu ifade etmek için *dokun-* ve *değ-* fiilleri ve bu fiilin anlam genişlemeleri vurgulanmıştır. Tat alma duyusunu belirtmek için *tat-* fiili ve onun üç anlamı belirtilmiştir. Koku alma duyusunu ifade etmek için *kokla-* fiili ve belirttiği bir metaforik anlama yer verilmektedir. Bu bakımdan yapılan bu tez çalışmasında ele alınan algı fiilleri ve onların sergilediği metaforik anlamlar açısından Azerbaycan Türkçesinde kullanılan algı fiilleri için Viberg hiyerarşisiyle farklılık sergileyen, böyle bir hiyerarşi kurulabilir: (Görme > Dokunma > Tat > { İşitme, Koku).

Aynı dil ailesine ve aynı dil grubuna mensup olan Azerbaycan ve Türkiye Türkçeleri ister dilbilimsel, isterse de anlambilim açısından pek çok konuda benzerlik sergilemektedir. Tezdeki araştırma konusu olan algı fiilleri ve bu fiillerin prototip ve prototip olmayan anlamlarında her iki Türk lehçesinde çokanlamlılık açısından birçok eşleşmeler olsa da, bazı farklılaşmaların veya bir lehçede olan anlamın diğer lehçede bulunmadığı da gözlemlenmektedir.

Görme duyusunu ifade etmek için kullanılan *bakmak* fiilinin her iki lehçede sergilediği ortak metaforik anlamlar şu şekilde tespit edilmiştir: Aramak; Yön bildirmek; Muayene etmek; Dikkat etmek/önem vermek; İlgilenmek; Kontrol etmek; Birini örnek almak. Bu eşleşmelerle birlikte bir lehçede olan diğer lehçede olmayan anlamlar da gözlemlenmektedir. Türkiye Türkçesinde *Bakmak* fiili *Gözleri yeşile bakıyor* cümlesinde olduğu gibi “benzemek, andırmak” anlamlarını ifade eder, bu anlam Azerbaycan Türkçesinde yer almamaktadır.

Görme duyusunu ifade etmek için kullanılan bir diğer fiil olan *görmek* fiilinin her iki lehçede sergilediği metaforik anlamlar arasında eşleşmeler olsa da farklılıklar da bulunmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde tespit edilen *görmek* fiilinin ifade ettiği “kuşku duymak, suçlamak” metaforik anlamlarına Türkiye Türkçesinde rastlanılmamaktadır.

İşitme duyusunu ifade etmek için kullanılan *işitmek* fiilinin her iki lehçede sergilediği metaforik anlamlar “haber almak; nasihat kabul etmek” şeklinde ortaya çıkmaktadır, farklı metaforik anlamlar gözlemlenmemektedir.

Dokunma duyusunu ifade etmek için kullanılan *dokunmak* fiilinin her iki lehçede sergilediği ortak metaforik anlamlar “zarar vermek, kısıtlamak; bir şeye değinmek, kötü

etkilemek, ilgili olmak, içine işlemek” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye Türkçesinde *dokunmak* fiili *Mideme dokundu* cümlesinde olduğu gibi “sağlığını bozmak” anlamı Azerbaycan Türkçesinde yer almamaktadır.

Dokunma duyusunu ifade etmek için kullanılan bir diğer fiil olan *değmek* fiilinin her iki lehçede sergilediği ortak metaforik anlamlar “rast gelmek, görünmek; ulaşmak; yardımcı olmak; değer biçmek” şeklinde ortaya çıkmaktadır. *Değmek* fiili Azerbaycan Türkçesinde bazı farklı anlamlar sergilemektedir. Örnek olarak *değmek* fiilinin “üşütmek, soğuktan hastalanmak; karışmak; ziyaret etmek; düşmek” metaforik anlamlarına standart Türkiye Türkçesinde rastlanılmamaktadır.

Koklama duyusunu ifade eden *koklamak* fiilinin Azerbaycan Türkçesinde sadece “arayıp araştırmak” metaforik anlamı tespit edilmektedir. *Koklamak* fiilinin ifade ettiği bu metaforik anlam Türkiye Türkçesinde gözlenmemiştir.

Tat duyusunu ifade etmek için kullanılan *tatmak* fiilinin her iki lehçede sergilediği metaforik anlamlar “denemek; hissetmek” şeklinde gözlemlenilmektedir. Azerbaycan Türkçesinde *tatmak* fiilinin ifade ettiği “anlamak” metaforik anlamına Türkiye Türkçesinde rastlanmamıştır.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2005). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Alm-Arvius, C. (1993). *The English Verb See: A Study in Multiple Meaning*. Acta Universitatis Gothoburgensis.
- Alogan, Y. (1999). *Psikolojiye Giriş*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Aristoteles. (1987). *Poetika*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arkonaç, A. S. (2014). *Psikolojide Söz ve Anlam Analizi*. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Aslan Demir, S. (2018). Türkçede İşitme Algı Fiilleri ve Metaforik Anlam Genişlemeleri. *XIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildiri Kitabı*, 330-336.
- Aslan Demir, S. (2021). Dokunmak Algı Fiili, Metaforlaşma ve Çok Anlamlılık. In N. Atbaşı Ergun, & K. Üstün (Eds.), *Hacettepe Türkoloji 50. Yıl Armağanı* (ss. 97-107). Ankara.
- Atkinson, R., & Hilgart, E. (1995). *Psikolojiye Giriş*. Sosyal Yayınlar.
- Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti*, Bakı: Şərq-Qərb.
- Baker, C. F. (1999). *Seeing clearly: Frame Semantic, Psycholinguistic and Cross-linguistic Approaches to the Semantics of the English Verb See*. Berkeley: Graduate Division of the University of California.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*. Anı Yayıncılık.
- Bilgin Aksoy, G. (2021). *Azərbaycan Türkçesinde Mental Fiiller*. Doktora tezi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Ankara.
- Brugman, C., & Lakoff, G. (2006). Cognitive topology and lexical networks. In D. Geerarts, *Cognitive Linguistics: Basic Readings* (ss. 109-138). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Cevizci, A. (2014). *Felsefeye Giriş (3. Baskı)*. İstanbul: Say Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford University Press.
- Clifford, T. M. (2006). *Psikolojiye Giriş*. Ankara: Hacettepe Psikoloji Yayınları.
- Croft, W., & Cruse, A. D. (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press.
- Cuyckens, H., & Zawada, B. E. (2001). Introduction. In B. Z. Hubert Cuyckens, *In Polysemy in Cognitive Linguistics* (ss. ix-xxviii). Amsterdam/Philadelphia,: Benjamins.

- Cüceloğlu, D. (1997). *İnsan ve Davranışı*, 7. Basım. Remzi Kitabevi.
- Çayoğlu, H. (. (2010). *Algılama Yönetimi Ve Marka Kimliği İlişkisinde Marka Algısının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma*,. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çukur, D. (2011). Erken Çocukluk Döneminde Görsel Algı Gelişimine Uygun 25 Mekan Tasarımı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, (ss. 25- 36).
- Enç, M. (1974). *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Erdem, M. (2003). *Türkmen Türkçesinde Metaforlar*. Ankara: Köksav.
- Erdem, M. (2004). Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme göre Anlam Değişmeleri. In *V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri I. Cilt* (ss. 939-949). Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları .
- Evans, N, & Wilkins , D. (2000). In The Mind's Ear: The Semantic Extensions of Perception Verbs in Australian Languages . *Language*, (ss. 546-592).
- Evans, V. (2007). *A Glossary of Cognitive Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Evans, V, & Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics An Introduction*. Edinburgh Universtiy Press.
- Falkum, I. L. (2011). *The Semantics and Pragmatics of Polysemy: A . London: Relevance-Theoretic Account*”, Thesis submitted for the Degree of Doctor in Philosophy University College.
- Geeraerts, D, & Cuyckens, H. (2007). *The Oxford handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Gibbs JR, R. W. (2006). *Embodiment and Cognitive Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldstein, E. B. (2013). *Bilişsel Psikoloji*, Çev.Okhan Gündüz. İstanbul: Kaknüs yayınları.
- Gökçe, F. (2015). *Kutadgu Bilig'de Kör- “Görmek”*: Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme. *Türkbilig*, (ss. 59-76).
- GTS=Güncel Türkçe Sözlük, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts
- Guerrero, L., & Dominguez, C. (2017). Feelings as emotion, attitude, and viewpoints. In B. Nolan, & D. Elke , *Argument Realisation in Complex Predicates and Complex Events: Verb-verb constructions* (ss. 1-13). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gunnarsdottir, A. B. (2013). *Conceptual metaphors in perception verbs A comparative analysis in English and Icelandic* . University of Iceland School of Humanities Department of English, B.A. Essay.

- Hirik, E. (2017). Türkiye Türkçesi Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi. *SUTAD*, 53-74.
- Ibarretxe-Antunano, I. (1999). *Polysemy and Metaphor in Perception Verbs: A Cross Linguistic Study*. Edinburgh: Thesis submitted for the Degree of Doctor in Philosophy University of Edinburgh.
- Ibarretxe-Antunano, İ. (2002). MIND-AS-BODY AS A CROSS-LINGUISTIC CONCEPTUAL METAPHOR. *Miscelánea. A Journal of English and American Studies*, 93-119.
- Juanhong, L. (2012). The Touch Metaphors: A cognitive and corpus-based study. *Polyglossia*, 47-57.
- Kamchybekova, A. K. (2010). *Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri*. Ankara: Ankara ÜnivAnkara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.
- Kamchybekova, K. (2011). *Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri*. ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2 (3), 87-102.
- Kılıç, F. (2005). Kırgız Türkçesinde Algısal Delile Dayalılık. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 68-113.
- Kılıç, F. (2005). Kırgız Türkçesinde Algısal Delile Dayalılık. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 68- 113.
- Koptagel-İlal, G. ., (1984). *Tıpsal Psikoloji- Tıpta Davranış Bilimleri*. Beta Basım Yayım.
- Kovacs, E. (2011). Polysemy in Traditional vs. Cognitive Linguistics. *Eger Journal of English Studies XI*, 3-19.
- Köknel, Ö., & Özüğurlu, K. (1983). *Tıpta Ruhbilim*. İstanbul: Taş Matbaası.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press.
- Lakoff, G. (1990). The Invariance Hypothesis: is abstract reason based on image-schemas? In *Cognitive Linguistics* (pp. 39- 74).
- Lakoff, G. (1993). The Contemporary Theory of Metaphor: In. In A.Ortony, *Metaphor and Thought* (2nd ed., pp. 202-251). New York: Cambridge Universtiy Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. Basic Books.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. London: The Tniversity of Chicago Press.
- Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical* (Vol. 1). Stanford: CA: Stanford University Press.
- Langacker, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.

- Lemmens, M. (2015). Cognitive semantics . In N. Riemer, *The Routledge Handbook of Semantics Routledge* (pp. 90-106). London and New York .
- Levin, B. (1993). *English Verb Classes and Alternations*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics*. London, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics I-II*. London: Cambridge University Press.
- Mather, G. (2016). *Foundations of sensation and perception*. London, New York: Routledge.
- Morgan, C. T. (2017). *Psikolojiye Giriş*. (S. Karakaş, & E. Rükzan, Trans.) Konya: Eğitim Yayınevi.
- Nerlich, B. (2003). Polysemy: past and present. In B. Nerlich, Z. Todd, V. Herman, & D. D. Clarke, *Polysemy. Flexible Patterns of Meaning in Mind and Language* (pp. 49-71). Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Odabaşı, Y., & Barış , G. (2005). *Tüketici Davranışı 5. Baskı*. İstanbul: Mediacat.
- Okanlı, A. (n.d.). *Çocuk Psikolojisi Ve Ruh Sağlığı*. Atatürk Üniversitesi. Retrieved from <https://docplayer.biz.tr/5796466-Unite-cocuk-psikolojisi-ve-ruh-sagligi-doc-dr-ayse-okanli-icindekiler-hedefler-duyum-ve-algi-kavramlari.html>
- Onan, B. (2014). *Anlama Sürecinde Türkçenin Yapısal İşlevleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özkalp, E. (2003). *Psikolojiye Giriş Dersleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Özkan Kurt, F. (2020). *Batı Türkçesinde Algı Fiilleri (doktora tezi)*. İstanbul.
- Raffaelli, I., & Kerovec, B. (2017). The concept of ‘taste’ in formation of Croatian and Turkish lexicon: A contrastive analysis Suvremena. *Suvremena Lingvistika* 43 (83), 21-48.
- Rapoport, A. (1977). *Human Aspects of Urban Form: Towards a Man-Environment Approach to Urban Form and Design*. Oxford: Pergamon Press.
- Sarı, İ. (2019). Algı Fiillerinde Çok Anlamlılık: Gör- Örneği. In K. Erol, & N. Atiye , *Algı'ya Dair* (pp. 130- 160). Kesit Yayınları.
- Seçkin, K. (2019). *Eski Türkçede Mental Fiiller. Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi. Trabzon:: Karadeniz Teknik Üniversitesi*.
- Sev, G. İ. (2017). Yakın Anlamli Fiillerden Bakmak-Görmek. In *Prof. Dr. Talât Tekin Hatura Kitabı* (pp. 991- 1028). İstanbul.
- Stamenov, İ., & Vittorio, G. (2002). *Mirror Neurons and the Evolution of Brain and Language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Sweetser, E. (1984). *Semantic Structure and Semantic Change: A Cognitive Linguistic Study of Modality*.
- Sweetser, E. (2002). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge University Press.
- Talmy, L. (2000). *Toward a Cognitive Semantics, Volume I, Concept Structuring Systems*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Taylor, J. R. (1995). *Linguistic Categorisation Prototypes in linguistic Theory* (Second ed.). Oxford: Clarendon Press.
- Türkdil, Y. (2013). *Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Duyu Fiilleri*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Tyler, A., & Evans, V. (2003). *The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge University Press.
- Ullman, S. (1972). *Semantics An Introduction to the Science of Meaning*. London: Oxford Basıl Blackwell and Mott Ltd.
- Viberg, A. (1984). The Verbs of Perception A Typological Study. *Linguistics* 21 (1), 123–162.
- Viberg, A. (2001). The verbs of perception. *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*.
- Voinov, V. (2013). Seeing' is 'trying': The relation of visual perception to attemptive modality in the world's languages. In *Language and Cognition* (pp. 61- 80).
- Whitt, R. (2010). *Evidentiality and perception verbs in English and German*. Oxford University Press.
- Wierzbicka, A. (1996). *The Semantics of Grammar*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Company.
- Yaylagül, Ö. (2005). Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller . *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17-51.
- Yaylagül, Ö. (2010). Türkiye Türkçesindeki Duygu Fiilleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 100-111.
- Yıldız, H. (2016). *Eski Uygurcada Mental Fiiller*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi , Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara.